

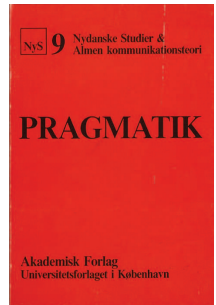
Titel: Pragmatik og lingvistik. En videnskabshistorisk skitse

Forfatter: Niels Erik Wille

Kilde: *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 9.
Pragmatik, 1978, s. 7-77

Udgivet af: Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København

URL: www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Niels Erik Wille

PRAGMATIK OG STRUKTUREL LINGVISTIK. En videnskabshistorisk skitse.

1. Indledning.

Mens dette skrives, er der gået 8 år siden man indførte en ny faglig disciplin - "pragmatisk analyse" - ved danskstudiet på Københavns universitet. Og der er gået 7 år siden artiklen "Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse" blev forelagt af Peter Harms Larsen og Niels Erik Wille på den "1. studiekonference i nydansk grammatik og sprogbeskrivelse" på Odense universitet den 11. - 12. april 1970. Denne introduktion har siden fungeret som det eneste forsøg på en samlet fremstilling på dansk af de emner og problemer, som denne nye disciplin i faget skulle tage op.

Fordi denne artikel altså er den eneste fremstilling på dansk, der kan anvendes som introduktion til faget, har den været en del efterspurgt, og redaktionen af NyS har derfor besluttet at lade den genoptrykke. Forfatterne har accepteret dette, omend ikke uden betænkeligheder. Der er klart tale om en foreløbig og temmelig skitse-mæssig præsentation. De synspunkter, der kommer til udtryk i artiklen, ville forfatterne ikke stå ved alle sammen i dag. De har udviklet sig siden da - synes de selv - og samtidig er der sket mange væsentlige udviklinger i Danmark og i udlandet, som burde medtages i en sådan introduktion.

Den oplagte ide ville være en helt ny introduktion, som kunne træde i stedet for den oprindelige. En sådan introduktion ville imidlertid kræve et noget større format end en tidsskriftartikel, og den tid det ville tage at udarbejde den, har forfatterne desværre ikke til rådighed for tiden, på grund af andre presserende opgaver.

Den her foreliggende artikel skal afhjælpe nogle af de problemer, som bliver følgen af et genoptryk af den oprindelige 7 år gamle artikel. Der er mange ting i denne artikel, der kunne trænge til en ajourføring - som sagt - men det forekommer mig, at afsnittet om pragmatikkens videnskabshistoriske forudsætninger er særligt nødlidende. Det er næsten uforståeligt for en læser uden større kendskab til den sprogvidenskabelige udvikling, på grund af den stærkt sammen-

trængte fremstilling. Det følgende er altså først og fremmest et forsøg på at udfolde, hvad der ligger i dette afsnit i den oprindelige artikel. Samtidig vil jeg dog søge at føre fremstillingen ajour i forhold til den mellemliggende udvikling.

Det ligger i sagens natur, at en artikel af denne art må få oversigts-karakter. Den kan ikke gå i dybden med områdets genstande, teorier og metoder. Men den skulle kunne give en forståelse for den udvikling, der har ført frem til den overvældende interesse for pragmatikken i slutningen af 1960'erne og i 1970'erne. Samtidig skulle den kunne give en vejledning til studiet af videnskabs-historisk set centrale tekster, altså en art bibliografisk oversigt for studerende på 1. del i dansk eller andre uden større forudsætninger inden for sprogvidenskaben. Jeg har bestræbt mig på at fremstille tingene, så der er taget hensyn til disse læsere. Det har medført, at ting er nævnt eksplicit, som fagfolk normalt tager for givet, men jeg håber den mere erfarne vil acceptere hensigten med dette og vise overbærenhed.

Af samme grunde er alle citater oversat til dansk. Hvor intet andet er nævnt, er oversættelsen foretaget af mig.

2. En foreløbig begrebsbestemmelse.

Pragmatikken må idag opfattes som en nogenlunde veletableret del af sprogvidenskaben, så veletableret, at den har fået sit eget internationale tidsskrift: Journal of Pragmatics, redigeret af Hartmut Haberland og Jacob L. Mey. Første nummer udkom i april 1977.

Men til trods for denne status er det ikke helt let at give en præcis begrebsbestemmelse. Situationen beskrives således i Braunroth, Seyfert, Siegel & Vahle: Ansätze und Aufgaben der linguistischen Pragmatik, Frankfurt a.M. 1975:

"Der udkommer ikke længere indføringer i sprogvidenskab og sprogfilosofi uden et kapitel om den sprogvidenskabelige pragmatik [...]. Det betyder, at efter den generative grammatik er nu også den sprogvidenskabelige pragmatik blevet en fast bestanddel af det sprogvidenskabelige studium. Men i modsætning til den generative grammatik har pragmatikken endnu ikke fundet faste rammer; dens genstand er ikke en-

deligt fastlagt; problemer og grundlæggende spørgsmål er endnu uløste; teorier og metoder er indtil videre af meget forskellig art og særdeles omstridte. Der findes et mangfold af enkeltanalyser, og udviklinger af enkeltstående problemstillinger, men det er endnu ikke på tilfredsstillende måde blevet fastlagt, på hvilket teoretisk grundlag enkeltanalyserne skal gennemføres og problemerne løses. Der er i dag to retninger, der søger at afhjælpe denne mangel. Den ene udgøres af forsøgene på at give den sprogvidenskabelige pragmatik et grundlag i logikken. Den anden udgøres af forsøgene på en indlejring i en materialistisk sprogteori."

Braunroth m.fl. 1975, p.9.

For den uindviede skal det tilføjes, at en "materialistisk" sprogteori er ensbetydende med en sprogteori, som bygger på den filosofiske materialisme i den udformning som Marx og Engels og deres efterfølgere har givet den, altså en marxistisk sprogteori.

I slutningen af ovenstående citat refereres der til to forskellige former for grundlagsteori for pragmatikken; en der forholder sig til moderne logisk teori, og en der forholder sig til en bestemt filosofisk og videnskabsteoretisk position. Denne position viser sig i praksis at medføre en samfundsvidenskabelig såvel som en erkendelsesteoretisk indfaldsvinkel til studiet af sproget.

Efter min opfattelse vil det være korrektere at sige, at de sprogvidenskabelige aktiviteter der betegnes som "pragmatik" kan deles i to grupper; en der er logisk orienteret og en der er samfundsvidenskabeligt orienteret. Og inden for denne sidste gruppe kan vi igen finde flere positioner, hvor de to væsentligste grupperinger er dem, der bygger på marxistisk henholdsvis borgerlig samfundsvidenskab.

I citatet fra Braunroth m.fl. ligger desuden en anden vigtig distinktion: Skellet mellem den generative grammatik og pragmatikken. Efter min opfattelse bør vi tage den såkaldte generative grammatik som et specialtilfælde af en bestemt måde af dyrke sprogvidenskab på, som vi samlet kan kalde strukturel lingvistik eller strukturalistisk lingvistik. Jeg mener, det er vigtigt at fastholde, at pragmatik er noget andet end og står overfor den strukturelle lingvistik,

som en helt anden måde at drive sprogvidenskab på.

Det betyder bl.a., at jeg må sætte spørgsmålstegn ved det rimelige i at tale om to former for pragmatik, en der er logisk og en der er samfundsvidenskabeligt orienteret. Den logisk orienterede "pragmatik" er udviklet bl.a. som en del af den strukturelle lingvistik i et forsøg på at løse problemer, som man er stødt på i den strukturelle beskrivelse af sprogsystemet. De forskere, der arbejder med disse problemer, taler selv om pragmatik, men kunne lige så godt have talt om semantik, da der er tale om en udvidelse af studiet af sprogsystemets indholds- eller betydningsaspekt. I overensstemmelse med dette regner redaktørerne af The Encyclopedia of Philosophy, New York, 1967, da også pragmatics som en del af artiklen semantics.

I det følgende vil jeg dels forbeholde betegnelsen pragmatik for den samfundsvidenskabeligt orienterede sprogbrugsforskning, dels vil jeg helt lade de iøvrigt meget interessante bestræbelser på grænseområdet mellem den strukturelle lingvistik og den formelle logik helt ude af betragtning.

I ovenstående har jeg stiltiende forudsat et veletableret skel mellem studiet af sprogsystemet og studiet af sprogbrugen. Jeg har samtidig opfattet den strukturelle lingvistik som identisk med studiet af sprogsystemet, og pragmatikken som identisk med studiet af sprogbrugen. Jeg har desuden forudsat, at et studium af sprogbrugen implicerede et studium af sproget som et samfundsmæssigt emne, altså en samfundsvidenskabeligt orienteret sprogbrugsforskning.

På dette punkt synes jeg et langt stykke at være enig med redaktørerne af det ovennævnte Journal of pragmatics som i første nummers spidsartikel "Editorial: Linguistics and Pragmatics" slet og ret definerer pragmatik som sprogbrugsforskning (The science of Language Use).

I den sprogvidenskabelige tradition forstår man ved sprogbrug alle de varierede former som "ytringer" og "tekster" kan antage, den faktisk forekommende brug af sproget i en mangfoldighed af konkrete enkelttilfælde.

Det konstante, invariable i alle disse konkrete former er sprog-systemet. Kender man sprogsystemet, d.v.s. sprogets elementer og reglerne for deres kombination, så kan man nøje gøre rede for de

enkelte sprogbrugseksemplarer. Det sker ved at påvise, hvilke elementer og regler der er indgået i konstruktionen af dem.

Uden kendskab til sprogsystemet vil sprogbrugens mangfoldighed blot fremtræde som vilkårlig.

Den strukturelle lingvistikks fædre yndede at underbygge deres program for et studium af sprogsystemet som lingvistikkenes hovedopgave, ved at sammenligne sproget med et skakspil. Det følgende citat fra Louis Hjelmslev: Sproget, Kbh. 1963 er karakteristisk for denne position, omend Hjelmslev anvender ordet "sprogbygning" i stedet for "sprogsystem":

"Med en sammenligning, der måske nok kan gennemgøres videre, kan man sige, at et sprog er indrettet på lignende måde som et spil, f.eks. skakspil eller kortspil. Elementerne er brikkerne eller kortene; ligesom forskellige spil har også forskellige sprog helt eller delvis forskellige spilleregler. Disse spilleregler angiver, på hvilken måde et givet element, en given brik, et givet kort må bruges, og på hvilke ikke. Disse spilleregler indskrænker i nogen grad muligheden for kombinationer, men ligesom i skakspillet er også i sproget antallet af mulige kombinationer, mulige tegndannelser, dog uoverskueligt stort. Indbegrebet af de regler, der angiver hvor mange brikker der findes i et spil, og hvordan hver af disse brikker må kombineres med andre, kan man kalde spillets bygning, og den er forskellig fra spillebrugen på samme måde som sprogbygningen er forskellig fra sprogbrugen. Til en redegørelse for spillebrugen måtte høre oplysninger om, ikke alene hvordan man kan bære sig ad (thi det er spillets bygning), men hvordan man i givne situationer plejer at bære sig ad eller faktisk hidtil har båret sig ad (thi det er spillets brug); altså hvilke kombinationer der under givne betingelser har vanemæssig hævd, - ligesom man i en redegørelse for sprogbrugen måtte give oplysninger om, hvilke tegn der i et givet sprog på et givet tidspunkt i et bestemt miljø under givne betingelser er skik at anvende. Og til en redegørelse for spillebrugen måtte også høre oplysninger om, af hvilket materiale brikkerne sædvanligvis er lavet eller hidtil har været

lavet eller mest hensigtsmæssigt laves, og hvordan hver brik eller art af brikker vedtægtsmæssigt ser ud eller hidtil har set ud (springeren i skak ser ud som et hestehoved, o.s.v.) - ligesom en redegørelse for sprogbrugen også måtte indbefatte en beskrivelse af, hvilket materiale (skrifttegn, lyd, o.s.v.) elementerne laves af, og hvordan de enkelte skrifttegn, lyd o.s.v. nærmere er beskafte. Enhver spillebrug forudsætter spilllets bygning, ikke omvendt; og til en og samme bygning af spillet kan svare flere varierende spillebrug. Spilllets bygning forbliver den samme, hvordan man end benytter de givne regler; netop derfor kan en og samme spillebygning bruges til stadig nye kombinationer, stadig nye spil, ligesom en og samme sprogbygning kan bruges til at danne stadig nye tegn."

Hjelmslev, 1963, p. 45-46.

Selve billedet med skakspillet kan føres tilbage til Ferdinand de Saussure, som vi senere skal vende tilbage til.

I dag kan man undre sig over, at flere generationer af sprogforskere har ladet sig spise af med dette analogi-argument. Det har især fungeret som legitimering af de særlige abstraktioner som knytter sig til den strukturelle lingvistik's sprogopfattelse.

Enhver, der blot har prøvet at sætte sig ind i skaklitteraturen, vil have opdaget, at den centrale interesse i studiet af skakspillet ligger i det, som Hjelmslev her kalder spillebrugen, og slet ikke i spillebygningen, som kan overstås ret hurtigt. Det er rigtigt, som Hjelmslev siger, at spillebrugen "forudsætter" og reguleres af spillebygningen. Men den, der vil blive en god skakspiller, må koncentrere sig om spillebrugen: Åbningsspil, kombinationsspil, positions-spil, slutspil m.m.. Når man beskriver et foreliggende spil skak, et turneringsspil f.eks. kunne man naturligvis vise, hvorledes hver enkelt position kan konstrueres (eller måske snarere "rekonstrueres") som en endelig serie af anvendelser af spillereglerne forstået som reglerne for, hvorledes de enkelte brikker må flytte. Det ville næsten svare til den strukturelle lingvistik's beskrivelsesstrategi.

Men en sådan beskrivelse er kun meningsfuld, hvis man vil undersøge, om der er sket brud på disse elementære spilleregler. Hvis vi derimod ønsker at forstå hvorfor denne position er opstået, bliver vi nødt til at anvende en helt anden metode. Vi må rekonstruere de beslutninger som spillerne har taget undervejs i spillet, de mål de har sat sig, deres opfattelse af deres egen og modstanderens stilling, deres opfattelse af modstanderens strategi og taktiske manøvrer. Det skakteoretiske studium af "spillebrugen" retter sig naturligvis ikke imod de enkelte spilleres psykologi, men imod de forskellige spillemåders karakteristika, deres styrke og svagheder. Målet er i den sidste ende dels udviklingen af nye spillemåder, dels opdragelsen af nye generationer af skakspillere, som gennen skaklitteraturens analyser kan drage fordel af andres erfaringer og teoretiske resultater.

Set i dette lys kan den efterhånden næsten nedslidte skak-metafor få fornyet betydning for opfattelsen af sprogvidenskaben.

Studiet af sprogbrugen bliver dermed noget anden og mere end det Hjelmlev antyder i citatet ovenfor. Studiet af sprogbrugen bliver studiet af den sproglige kommunikation i samfundet, således som den forekommer rent faktisk, med henblik på en analyse af de "sprogformer" og "tekstformer" (svarende til skakspillets spillemåder) som kan konstateres i denne uhyre variationsrigdom. Disse "sprogformer" og "tekstformer" studeres med henblik på deres "styrke" og "svagheder" i relation til den samfundsmæssige praksis, som de er en del af.

Også her må vi for at forstå forløbet af den sproglige kommunikation, søge at rekonstruere sprogbrugernes beslutninger, deres mål og strategi, deres opfattelse af deres egen og "modspillernes" stilling, deres opfattelse af "modspillernes" strategi, etc.. Og også her må vi betone, at målet ikke er et studium af de enkelte sprogbrugeres psykologi; det er en opgave der klart må henvises til psykologien.

Vi kan drage endnu en parallel mellem skakteorien og pragmatikken, forstået som sprogbrugsforskning, nemlig den, at brugeren af forskningsresultaterne i den sidste ende er sprogbrugerne selv. Det teoretiske studium tjener til at systematisere og analysere de praktiske erfaringer, som tidligere sprogbrugere har gjort, så nye

generationer af sprogbrugere kan udnytte disse så effektivt som muligt; samtidig må målet være at udvikle nye "spillemåder" og at overvinde de problemer som hidrører fra en begrænset indsigt i de lovmæssigheder som sætter sig igennem i den sproglige kommunikation såvel som i andre samfundsmæssige forhold. Forskningsresultaterne må på den ene eller anden måde omsættes i undervisning og i samfundsmæssig praksis for at have mening.

Da Charles W. Morris formulerede betegnelsen "pragmatik" (pragmatics) i begyndelsen af 1930'erne forestillede han sig en tredeling af studiet af tegnsystemer (semiotikken): Syntaks, semantik og pragmatik. De indbyrdes relationer mellem disse tre områder var dog ikke ganske klar, og den har siden givet anledning til en del diskussion. Logikeren Rudolf Carnap overtog tredelingen i forbindelse med studiet af logiske systemer (eller logiske "sprog") og formulerede den således:

"Når vi analyserer et sprog, beskæftiger vi os naturligvis med udtryk. Men vi behøver ikke nødvendigvis at beskæftige os med sprogbrugere og designata [de virkelige genstande, som de sproglige udtryk refererer til O.A.]. Selvom disse faktorer er til stede, når som helst sproget er i brug, så kan vi abstrahere fra den ene af dem eller dem begge to, når vi taler om det pågældende sprog. Vi kan derfor skelne mellem tre områder inden for studiet af sprog. Hvis der i undersøgelsen eksplicit refereres til den talende, eller for at formulere det mere generelt, til sprogbrugeren, så henfører vi undersøgelsen til pragmatikken. (Om der i dette tilfælde refereres til designata eller ej, er uden betydning for denne klassifikation). Hvis vi abstraherer fra sprogbrugeren, og alene analyserer udtrykkene og deres designata, er vi inden for semantikken. Hvis vi endelig abstraherer fra designata, og alene analyserer relationerne mellem udtrykkene, er vi i den (logiske) syntaks. Hele videnskaben om sprog, som består af de tre nævnte områder, kaldes semiotik."

Carnap, Introduction to Semantics,
Cambridge, 1942, p.9.

Det skal lige bemærkes, at i Carnap's sprogbrug er "sprog" lig med et hvilket som helst tegnsystem, mens sprogvidenskaben har et snævrere sprogbegreb, der knytter sig til de naturlige tale- og skriftsprog.

Morris har senere henvist til dette citat af Carnap som et præcist udtryk for relationerne mellem pragmatik, semantik og syntaks, så vi kan også tage det til indtægt for Morris' opfattelse. Som det ses, opfattes pragmatikken her som det mest omfattende studium af sproget, det som tager hensyn til flest faktorer. Semantikken ser bort fra sprogbrugerne (og de øvrige psykologiske, sociale og historiske omstændigheder omkring sproget) og tager alene hensyn til de sproglige udtryk og deres betydning. Syntaksen ser igen bort fra betydningen og studerer alene de sproglige udtryk, deres formelle opbygning og de formelle relationer imellem dem.

Vi kan illustrere dette med et eksempel taget fra dansk.

- (1) Man fremlagde den kontrakt, som købmanden havde underskrevet, som bevismateriale.
- (2) Den af købmanden underskrevne kontrakt blev fremlagt som bevismateriale.

Disse to udtryk kan i syntaksen beskrives som "samme" sætning, idet (2) kan udledes af (1) gennem en række formelle ændringer eller transformationer: "passivvending", "agensstrygning" og ændring fra ledsætning til adjektivisk led (den...som købmanden havde underskrevet → den af købmanden underskrevne).

I semantikken kan vi vise, at de to sætninger er synonyme, de betyder det samme. Vi kan samtidig redegøre for, hvad de betyder, og hvorledes deres betydning hænger sammen med de indgående ord og stavelser, og med sætningernes hele struktur.

I pragmatikken ville man efter Morris' og Carnaps opfattelse studere, hvorledes disse to sætninger anvendes af sprogbrugerne, f.eks. under hvilke betingelser en sprogbruger ville vælge (2) frem for (1). Vi kan tale om sætningernes stilistiske eller situationelle "valør". Mere specifikt ville man imidlertid interessere sig for udtryk, der er særligt bundet til konteksten i deres betydning, i oven-

nævnte eksempel f.eks. "man", "kontrakten", "købmanden", fordi disse udtryk medfører at sætningens sandhedsværdi er afhængig af den situation sætningen bliver anvendt i, i modsætning til generelle sætninger som:

En købmand er under monopolkapitalismen underlagt finanskapitalens betingelser.

Mere generelt kan man sige, at Morris' og Carnaps opfattelse af pragmatikken medfører, at man interesserer sig for udtryk, der i deres anvendelse direkte er bundet til konteksten, de såkaldte "deiktiske" udtryk: "den", "det", "her", "nu", "han", "hun", "dem", "derovre", "udenfor" etc., og udtryk der er direkte bundet til sprogbrugerens intentioner og motiver: "tro", "mene", "håbe", "synes", "tvivle", "antage", etc..

Denne opfattelse af pragmatikken er nøje knyttet sammen med det som ovenfor blev kaldt den logisk orienterede retning inden for den strukturelle lingvistik.

Overfor denne opfattelse, står en anden, der anskuer de tre områder: syntaks, semantik og pragmatik, som tre ligestillede forskningsområder, med hver deres karakteristiske metoder og teorier. Denne opfattelse hænger sammen med det praktiske forhold, at det et langt stykke er muligt at studere sprogbrugen og de handlinger som sprogbrugeren knytter sig til uden referencer til syntaktiske forhold, ligesom det er muligt at studere f.eks. ordbetydninger uden referencer til såvel ordenes specifikke sociale kontekst som deres indlejring i sætninger eller ytringer. I denne opfattelse kan specielt pragmatikken synes at løsrive sig helt fra sprogvidenskaben og at fremstå som en form for samfundsvidenskabelig disciplin, der studerer forskellige former for kommunikation: massekommunikation, kommunikation i sociale institutioner, kommunikation i smågruppesituationer etc. uden særligt hensyn til, at der er tale om sproglig kommunikation.

I den ovennævnte lederartikel fra første nummer af Journal of Pragmatics gør Haberland & Mey sig til talsmænd for en position, hvor pragmatikken eller sprogbrugsforskningen placeres som det mest grundlæggende eller altomfattende studium af sproget, mens semantikken og syntaksen opfattes som et studium af bestemte aspekter af

sprogvidenskabens genstand. Denne position ligner i det væsentlige den som indtages af Morris og Carnap, men må alligevel opfattes som en opposition mod den måde deres ideer er blevet inddraget i sprogvidenskaben på.

Inspirationen fra den formelle logik har haft stor betydning for den strukturelle lingvistik, og har medført at studiet af sprogets udtrykssystem er blevet placeret som det centrale i sprogvidenskaben. I lighed med logikken har man efterstræbt en rent formel eller strukturel beskrivelse af det sproglige udtryk. Når denne beskrivelse er kommet i vanskeligheder, f.eks. når den gav anledning til ensartet beskrivelse af udtryk der efter den sproglige intuition er forskellige, er semantikken blevet ført ind for som Haberland & Mey siger: "at afstive de vaklende syntaktiske strukturer i transformationsgrammatikkens veteranmodeller" (Haberland & Mey, 1977, p. 7). Den formelle beskrivelse af udtrykssystemet er blevet udvidet med en lige så formel beskrivelse af indholdssystemet. Da denne beskrivelse også kom i vanskeligheder, bl.a. p.g.a. eksistensen af de ovenfor nævnte "deiktiske" udtryk, blev pragmatikken trukket ind på scenen for at fylde hullerne ud. Bar-Hillel (1971) sammenligner på denne baggrund den nyere lingvistik med en serie af affaldsspande: når den første (d.v.s. syntaksen) ikke længere kan rumme problemerne, så går overskuddet over i den semantiske spand, og når den er fuld, er der jo altid pragmatikken (ref. efter Haberland & Mey).

Denne måde at opfatte sprogvidenskaben på, betyder at en række problemer ikke bliver taget op til behandling - af sprogvidenskaben. Det betyder samtidig, at sprogvidenskaben ikke har mulighed for at bearbejde sine egne samfundsvidenskabelige betingelser. Haberland & Mey slutter heraf, at man ikke kan lade sig nøje med en pragmatik, der alene tager sig af marginal-problemer inden for den strukturelle lingvistik. De hævder samtidig, at en sprogvidenskab der ikke medinddrager de betingelser, hvorunder sproget produceres i samfundet, ikke kan være sandt objektiv eller sandt videnskabelig. "Det pragmatiske problem par excellence er ikke: 'Hvad betyder denne ytring?', men 'Hvordan gik det til, at denne ytring blev produceret?'. I et videregående perspektiv er pragmatikken interesseret i virkningerne af en ytring (sprogets 'finalistiske' aspekt); især når disse virkninger kan medføre en ændret opfattelse af ytringens

betydning." (Haberland & Mey, 1977, p.8). For Haberland & Mey betyder dette i den sidste ende et studium af sprogets situationelle ramme, og af hele den samfundsmæssige struktur som sprogbrugerne lever i.

De kommer således til det resultat, at studiet af sprogbrugen (pragmatikken) må være sprogvidenskabens centrale felt, der hvor de reelle problemer kan formuleres og sprogvidenskabens samfundsmæssige basis medreflekteres. Studiet af sprogssystemet (bestående af studiet af "udtrykssystemet" (= syntaksen) og studiet af "indholdssystemet" (= semantikken)) inddrages som delaspekter af denne pragmatisk orienterede sprogvidenskab og indordnes under pragmatikken.

Selvom jeg meget langt er enig med Haberland & Mey i deres analyse, finder jeg det mere end hasarderet idag at ville gøre pragmatikken til sprogvidenskabens centrale disciplin. Det er den alt for uudviklet til i forhold til den strukturelle lingvistik. Billedet af en kolos på lerfodder ville uundgåeligt trænge sig på, og den strukturelle lingvistik ville alt for let genindtage den dominerende stilling med sin begrænsede opfattelse af sprogvidenskabens mål og midler.

Det er muligt, at billedet vil vende i løbet af nogle år, men på nuværende tidspunkt finder jeg det forskningsstrategisk set mest hensigtsmæssigt at anskue sprogvidenskabens som delt i to principielt ligestillede forskningsområder: studiet af sprogbrugen (pragmatikken) og studiet af sprogssystemet (syntaks og semantik). De to forskningsområder kan berige og perspektivere hinanden, men de må antages at have hver deres karakteristiske teorier og metoder.

Samtidig er det imidlertid vigtigt at fastholde at den sprogvidenskabelige pragmatik er en del af sprogvidenskabens og ikke kan tillade sig at abstrahere fra det forhold, at dens genstand er den sproglige kommunikation, og de lovmæssigheder som denne er underkastet under specifikke historiske og samfundsmæssige forhold.

Hvis vi blot flytter interessen fra sprogssystemet i sin abstraktion som et formelt system, til et studium af de sociale institutioner og de sociale processer som den sproglige kommunikation udgør en del af, så gentager vi en uheldig forskningsstrategi med modsat fortegn. Kravet om en sprogbrugsforskning skal ikke medføre, at sprogvidenskabens erstattes af generel medieteorier eller generel socialisationsteori, ej heller af politisk økonomi, statsteori, eller kriseteori.

Med disse forskellige forbemærkninger kan vi skride til at give følgende foreløbige definition af pragmatikken, således som den bliver forstået i nærværende artikel:

Pragmatikken er studiet af sprogbrugen, forstået som studiet af sprog- og tekstformerne og deres samfundsmæssige funktion.

I forlængelse heraf kan vi definere "pragmatisk analyse" på følgende måde:

Pragmatisk analyse eller pragmatisk tekstanalyse er analyse og fortolkning af tekster og andre former for sproglig kommunikation, under anvendelse af pragmatikkens teorier, metoder og resultater.

Det må for en sikkerheds skyld understreges endnu engang, at vi ikke har forudsat, at der allerede findes en fuldt færdig pragmatik. Tværtimod har vi skitseret dens opgaver og placering inden for sprogvidenskaben på et meget overordnet niveau, for at vi kan vide i hvilken retning vi skal arbejde for at opbygge en ønskelig, men kun delvis eksisterende forskning.

Det kan naturligvis virke selvmodsigende, at vi på en gang regner pragmatikken for veletableret og kun delvis eksisterende. Men det hænger sammen med, at de to prædikater går på forskellige forhold. På den ene side er pragmatik idag stort set accepteret som en legitim del af sprogvidenskaben og en del som mange - især yngre - sprogforskere interesserer sig for. På den anden side er det stadig sparsomt, hvad der er kommet af resultater, især når vi sammenligner med det som efter et halvt århundrede er kommet ud af den strukturelle lingvistik.

Vi skal altså ikke vente at finde veludviklede, nøje afprøvede teoribygninger og en afklaret metodik. Der er tale om spredte ansatser, som undertiden har et stærkt hjemmestrikket præg, og forvirringen og usikkerheden er stor. Der er et stort spillerum for temmelig amatøragtige bestræbelser og common-sense-overvejelser, men det er vilkår, man er nødt til at tage med, selvom det selvfølgelig

gelig gør det vanskeligt at vurdere, hvad der er holdbart og frugtbart på længere sigt.

En del af arbejdet inden for dette felt må bestå i forsøg på at gennemgå og omfortolke eksisterende forskning inden for en række traditionelle områder, for at se hvilke bidrag, der kan inkorporeres i denne nye disciplin.

I det følgende vil vi se nærmere på de videnskabshistoriske betingelser for udviklingen af pragmatikken som selvstændigt forskningsområde inden for sprogvidenskaben.

3. Udviklingen af den strukturelle lingvistik.

3.1. Den filologiske tradition.

I en vis forstand ville man naturligvis kunne gå uendeligt langt tilbage i sin redegørelse for de videnskabshistoriske forudsætninger for et forskningsområde som pragmatikken. Braunroth m.fl., 1975, går således helt tilbage til den klassiske græske filosofi for at finde indslag af det pragmatiske motiv i den praktiske filosofi (= etikken) og i retorikken. Det kan være svært at sætte grænsen noget bestemt sted. Men da pragmatikken, som det skulle være fremgået af foregående afsnit, må opfattes som resultatet af et opgør med den strukturelle lingvistik, har jeg i denne fremstilling valgt at tage udgangspunkt i situationen umiddelbart før opkomsten af den strukturelle lingvistik, d.v.s. ved slutningen af forrige århundrede.

På dette tidspunkt udgjorde sprog- og litteraturfagene en indre enhed, indbyrdes forbundne gennem den filologiske tradition. De såkaldte filologier var knyttet til brede sprogområder: Nordisk filologi (der dækkede de skandinaviske sprog), Germansk filologi (der dækkede de forskellige tyske sprog og nederlandsk), Romansk filologi (der dækkede fransk, moderne italiensk, spansk og portugisisk), Slavisk filologi (der dækkede russisk, polsk, og de øvrige slaviske sprog), Engelsk (der dækkede engelsk, anglo-amerikansk og andre engelske sprogformer i kolonierne), samt den Klassiske filologi (der dækkede latin og klassisk græsk). Forskningen var hovedsageligt historisk orienteret i den forstand, at genstanden var de historisk overlevede tekster som udtryk for ophavsmændenes samtid og som udtryk for idehistoriske positioner. Men forskningen kunne også være oriente-

ret mod et mere generelt studium af sprog og kultur i form af folkelivsforskning eller socialantropologi (etnologi). Målet med forskningen var i den sidste ende klart opdragende, gennem mødet med den fortidige eller fremmede kultur skulle "borgerne" - i det mindste dem af dem som modtog højere undervisning (latinskolet eller derover) - dannes til deltagelse i den kulturelle og/eller politiske offentlighed.

Fortalerne for den strukturelle lingvistik beflittede sig på at lægge afstand mellem sig og den filologiske tradition, som f.eks. Bertil Malmberg i Nya vägar inom språkforskningen, 1966:

"Ordet sprogvidenskab (ligesom det tyske Sprachwissenschaft, som det er dannet efter), anvendes som regel som en fælles benævnelse for to principielt forskellige forskningsretninger, som egentlig bør holdes adskilt som henholdsvis filologi og lingvistik. Begge disse discipliner arbejder med det menneskelige sprog. Det er målsætningen som er forskellig.

Filologi kan omtrentlig oversættes med tekstfortolkning, hvis man blot tager dette begreb i sin allervideste betydning. Man har kaldt filologien "den sværeste af alle kunstarter: kunsten at læse indenad." Filologiens opgave er med andre ord at fastslå det indhold, som et sprogligt dokument rummer. Filologien vil vide, hvad den som har udtalt eller skrevet det pågældende sprogmindesmærke, har ment eller villet. Han vil i den sidste ende trænge frem til den kultur og det miljø, hvor det er blevet til, og forstå de forudsætninger, som dokumentet kan takke for sin tilblivelse. Som regel er der tale om ældre skrifter, som skal tolkes, selvom man også kan anvende filologiske metoder på samtidige dokumenter. Filologien bliver på denne måde som regel en form for historiker. Viden om sproget selv, dets lyd og former, sætningsbygning og ordforråd, udvikling og skiftende stilarter er for filologen blot midler til at finde frem til indholdet bag det talte eller skrevne ord.

I det omfang filologen løser rent sproglige problemer, f.eks. inden for lyd- eller formlæse, syntaks eller betydningslære

sker det for at han kan tolke teksten sikrere. Dette hindrer ikke, at filologen har udviklet sine egne, specifikke og højst udviklede arbejdsmetoder og gennem disse nået en høj grad af selvstændighed. Man kan her først og fremmest tænke på den tekstkritiske metode. Gennem sammenligning mellem forskellige bevarede håndskrifter af en tekst kan man, når man tager hensyn til fælles fejl (afskrivningsfejl, misforståelser af forlægget o. lign.) gruppere de bevarede manuskripter efter graden af korrekthed og derigennem ofte nå frem til hvilken af flere afskrifter som er den ældste eller står originalen nærmest. At fastslå den oprindelige læsning er tekstkritikkens egentlige formål. Forskellige tekstkritiske skoler har tillempt forskellige metoder til dette. En i princippet samme arbejdsmetode har folkemindeforskningen anvendt i sit studium af den blot gennem mundtlig tradition bevarede folkedigtning og folketradition. Inden for udforskningen af naturfolkenes sprog og kultur spiller idag båndoptagelser af levende, spontan tale i et vist omfang samme rolle som de skrevne tekster for studier af tidligere perioder. Gennem en udvidelse af begrebet tekst anvendes ordet sommetider også om sprogsprøver der er registreret og bevaret på denne måde."

Malmberg, 1966, p. 1.

Som det kan ses, er det Malmbergs ærinde at fremstille udviklingen af en sprogvidenskab som i modsætning til filologien retter sin interesse mod sproget selv og som sådant, sproget som system. Modbillede af filologien er nogenlunde loyalt og sympatisk, andre steder kan man finde den fremstillet som før-videnskabelig, pedantisk, overlevet og udtømt.

Den filologiske tradition har sit udspring i renæssance-humanismens dannelsesideal som senere blev overført til latinskolen. Den "klassiske", d.v.s. den græske og romerske, filosofi, litteratur og talekunst (retorik) skulle efter denne danne grundlaget for det moderne menneskes skoling i verdslige såvel som kirkelige anliggender: filosofi, statskunst, videnskab, gudsdyrkelse og kunstudøvelse. Pæ-

dagogisk skete dette ved at overføre forskernes arbejde med fortolkningen af de overleverede tekster, deres sproglige kommentarer og deres realkommentarer, til undervisningen i latinskolen, samtidig med at teksterne dannede grundlag for elevernes imitationsøvelser.

Med opkomsten af de nationale bevægelser i det 18. og 19. århundrede skiftede interessen til den nationale kulturarv, og denne overtog tildels rollen som dannelsesgrundlag. De overleverede tekster som sagaer, middelalderlig historieskrivning, folkeviser, mytologiske fortællinger, lyriske digte m.v. blev til nationale "klassikere" på samme måde som den græske og romerske litteratur. Denne bevægelse hørte snævert sammen med udviklingen af det borgerlige samfund. Det øgede handelssamkvem medførte et behov for kendskabet til moderne fremmedsprog snarere end latin, der hidtil havde fungeret som internationalt fællessprog, og udviklingen af den borgerlige kulturelle og politiske offentlighed som centrum for debatten om religion, moral, kunst og litteratur, politik, retsforhold og økonomi, gjorde det nødvendigt at der blev udviklet nationale kultur- og skriftsprog; en opgave som datidens "filosoffer" og sprogvidenskabsmænd deltog aktivt i. Inden for videnskaberne forsvandt latinen som internationalt fællessprog også efterhånden, bl.a. som en genspejling af den nære sammenhæng mellem sprogbrugen og den videnskabelige og tekniske udvikling i de mest fremstående industrilande. Som et eksempel på den ujævne udvikling af den økonomiske basis og overbygningen i samfundet, kan vi se, at disse tendenser hurtigt breder sig til lande som f.eks. Danmark, som er langt bagefter med hensyn til udviklingen af produktivkræfter og produktionsforhold.

I latinskolen erstattedes latinen som centralt fag af modersmålet fra og med 1775 i Danmark. Vægten lægges på den korrekte anvendelse af det nyudviklede danske skriftsprog, grammatisk analyse, skriftlig og mundtlig fremstilling med udgangspunkt i den retoriske tradition, og endelig kendskabet til de litterære "klassikere".

Det tekstvalg, som prægede den filologiske tradition, omfattede alle kulturens områder, idet det omfattede alt hvad der overhovedet var overleveret, fra sagn og mytologi, til primitiv historieskrivning, religiøse traktater, lærebøger i retorik og logik, lovtekster, kogebøger, lægebøger og politiske og juridiske taler. I kraft af dette indebar den filologiske tradition et bredt kulturvidenskabeligt eller

åndsvidenskabeligt studium, hvor teksterne fungerede som kilder til kultur- og åndshistorien, samtidig med, at de historiske forudsætninger (som man forstod dem) blev inddraget som en integrerende del af tekstforståelsen.

3.2. Den videnskabelige specialisering. Positivismen.

Henimod slutningen af det 19. århundrede skete der to udviklinger som efterhånden medførte opløsningen af den filologiske tradition. Den ene hang sammen med arbejdsdelingen inden for de humanistiske fag, som medførte etableringen af en række specialvidenskaber der til sidst ophævede det brede kultur- og åndsvidenskabelige studium. Den anden hang sammen med den rivende udvikling af naturvidenskabernes som medførte, at de empiriske naturvidenskaber, fysikken, kemien og biologien, kom til at stå som indbegrebet af videnskabelighed.

De nye specialvidenskaber fastholdt den historiske synsmåde, men tog sig af hver sin del af det samlede kulturelle spektrum: Litteraturhistorie, kunsthistorie, musikhistorie, teaterhistorie, folke-mindevidenskab, sproghistorie, filosofi (forstået som filosofiens historie), religionshistorie, retshistorie, og naturligvis den politiske historie som slet og ret blev kaldt Historie. Overfor disse specialvidenskaber stod dog stadig de kombinerede sprog- og litteraturfag, som fastholdt navnet filologi. Her skete specialiseringen efter sprogområder, mens de forskellige aspekter af kulturen i sprogområdet stadig blev studeret under et. Der var dog en tendens til at koncentrere tekstvalget om den egentlige skønlitteratur: Digte, drama og fortællende fiktion. Dette gjaldt især litteraturen fra den nyeste tid. Herved forhindredes sammenstød mellem de forskellige "eksperter" i nogen grad. Et ydre udtryk for denne udvikling finder vi i Danmark i ophævelsen af den brede filologisk-historiske embedseksamen i 1883 og oprettelsen af en række nye lærestole ved universitetet i de nye specialvidenskaber. Med denne udvikling grundlægges stort set den organisation af de humanistiske fakulteter, som vi kender i dag.

Ved arbejdet med de tekster, som udgjorde det væsentligste grundlag for forskningen, var de centrale metoder den tekstkritiske og den kildekritiske. Hertil kom den altovervejende historiske forståelsesmåde, som udmøntede sig i formuleringer som "Enhver sand el-

ler videnskabelig forklaring er en historisk forklaring". De kulturelle fænomener blev forklaret ved deres historiske forudsætninger (d.v.s. deres historiske forgængere) og ved det specifikt nye som kommer til. Det filosofiske grundlag er en objektiv idealisme, hvor ideerne tillægges en selvstændig, objektiv eksistens, ofte således at ideerne ses som historiens drivkraft.

Naturvidenskabernes sejrsgang skaber imidlertid grundlaget for en mekanisk materialisme, hvor ideerne ses som forårsaget af materielle vilkår eller slet og ret nægtes nogen eksistens i videnskabelig forstand. Den første egentligt ahistoriske disciplin inden for Humaniora, psykologien, repræsenterer denne nye måde at studere menneskets åndsliv på. Her søger man på grundlag af kontrollerede eksperimenter og systematisk indsamlede iagttagelser af menneskelig adfærd at opstille hypoteser om almene lovmæssigheder for den menneskelige psyke. En anvendelse af naturvidenskabelige metoder i egentlig forstand finder vi i forsøget på at reducere psykologien til biologiske (fysiologiske) beskrivelser og forklaringer. Man taler i denne forbindelse ofte om "fysikalisme" fordi man også søger at tilbageføre fysiologien til fysiske forhold.

I almindelighed sætter den mekaniske materialisme sig dog igen som et metodisk princip, positivismen. Her er idealet den lidenskabsløse forsker, som undgår enhver værdidom som uvidenskabelig, og som gennem anvendelse af de umiddelbart foreliggende kendsgerninger og kvantitative metoder formår at frigøre sig fra alle metafysiske (f.eks. religiøse) og ideologiske fordomme. Sammen med positivismen hører en naturalistisk opfattelse af mennesket. Mennesket og dets aktiviteter ses som en del af og udsprunget af naturen, og må naturligvis forstås på denne baggrund. Forestillinger om overnaturlige principper eller evige ideer har ingen plads i dette univers.

En kombination af den nye naturalisme og den historiske synsmåde finder vi i forsøgene på at overføre biologiens udviklingsteori på studiet af samfundet og de kulturelle forhold. Hvor man hidtil havde været tilbøjelig til at se historien som forandring, hvor gammelt førtes videre og nyt opstod, begyndte man nu at søge efter de "naturlove" der bestemte forandringen. Et godt eksempel på en sådan "biologisk" synsmåde finder vi i den komparative sprogvidenskabs studium af sproglægtskab.

Man havde allerede tidligt i det 19. årh. opdaget, at man kunne konstatere systematiske sammenhænge mellem forskellige sprog. Når man sammenlignede ordstoffet i forskellige sprog, opdagede man, at en del af ordstoffet gik igen omend i forskellig lydlig dragt. Til bestemte lyde i det ene sprog svarede bestemte lyde i det andet, f.eks. latin: pater, tysk: Fater og dansk: fader. Disse sammenhænge forklarede man som historiske lydforskydninger. Ved hjælp af sådanne lovmæssigheder nåede man frem til en beskrivelse af sprogenes indbyrdes sammenhæng inden for det indoeuropæiske område som et genetisk slægtskab baseret på en fælles oprindelse i et nu tabt ursprog. Et bestemt sprogtrin blev således forklaret ved dets forudsætninger i et tidligere sprogtrin og de lydforskydninger, som havde ført til det nye sprogtrin. For at kunne gøre dette, måtte man samtidig skelne mellem sprogets oprindelige ord; "arveordene", og de nye ord, "låneordene" og "fremmedordene" som er kommet ind i sproget fra andre samtidige sprog. Tankegangen blev af de såkaldte "Junggrammatikere" søgt ført frem til formulering af undtagelsesfrie lydlove. På denne måde skulle sprogvidenskaben sikres en egentlig videnskabelig status. Undtagelsesfriheden bestod i, at lydloven først kunne siges at gælde, når den gjaldt alle eksempler på en lyd i samme lydlige omgivelser. Stillede man ikke et sådant krav, tillod man fri fantasi og spekulationer. Junggrammatikerne accepterede dog visse undtagelser, når de kunne gives en særforklaring, som igen kunne afledes af almene principper, f.eks. analogi.

Studiet af sprogudviklingen medførte, at interessen blev forskudt fra de skrevne tekster til det lydsprog, som manifesterede sig i skriftssproget, idet sprogforandringerne knyttede sig til det talte, ikke til det skrevne sprog. Man begyndte nu at studere dialekterne og deres indbyrdes relationer for gennem dette at søge bekræftelse på de nye teorier.

Denne interesse var ligesom den sproghistoriske interesse umiddelbart forenelig med interessen for den nationale kulturarv og det nationale sprog. Sprogvidenskaben i det 19. årh. spillede på mange måder en væsentlig rolle i forbindelse med de nationale frihedsbevægelser og dannelsen af nationalstaterne. Ser vi bort fra de lydhistoriske opdagelser, ligger denne periodes væsentligste resultater i de store tekstkritiske udgaver af de nationale "klassikere" og udgivelsen

af en lang række ordbøger over dialekterne, de ældre sprogtrin og de nye standardskriftsprog. I Danmark kan vi f.eks. pege på udgivelsen af Ordbog over det danske sprog, som blev påbegyndt i 1882, mens den egentlige udgivelse strakte sig over perioden 1918-1956. Også i denne ordbog finder vi den genetiske synsmåde, idet ordene bl.a. beskrives "etymologisk", d.v.s. ved hjælp af deres oprindelse og udvikling.

Arbejdet med ordbøgerne medførte også udviklingen af de første ansatser til betydningslære, semantik eller semasiologi, også denne baseret på studiet af betydningsforandringer. Man søgte også her at formulere stringente love for disse forandringer, men uden samme succes som for lydforandringernes vedkommende.

Som en naturlig konsekvens af det naturalistiske menneskesyn fandtes der også strømninger inden for sprogvidenskaben som søgte forklaringer på de sproglige forandringer i udtrykkssystemet (lydsystemet) og indholdssystemet, ikke i undtagelsesløse "naturlove", men i de sociale forandringer. Der blev dog kun tale om spredte forsøg, omend de viser sig bl.a. hos marxismens klassikere, Marx og Engels. Den historiske materialisme slår imidlertid først igennem i historie og litteraturvidenskab indenfor den humanistiske forskning, og meget sent i sprogvidenskaben.

Det positivistiske videnskabssyn stillede filologien overfor strengere metodiske krav, som medførte forbedringer af såvel de tekst-kritiske som de kildekritiske metoder. Men samtidig medførte den mekaniske materialisme, som også lå i positivismen, at filologien mistede sit perspektiv. Dette lå netop i formidlingen af de ideer og værdiforestillinger som ligger i den overleverede kultur. De mange nye specialvidenskaber begyndte at søge efter en anden fundering af deres genstand, teorier og metoder end den filologiske tradition. De søgte som Malmberg i citatet ovenfor s. 21 "noget" der kan studeres "i sig selv" uden sammenhæng med andre videnskaber, eller de søgte en forankring i den naturvidenskabelige tænkemåde, som den eksperimentelle psykologi. Og under alle omstændigheder sker der en forskydning henimod en centrering omkring det metodiske, som noget der i sig selv kan garantere videnskabeligheden.

En medvirkende årsag til opløsningen af den filologiske tradition, er dog nok også, at selve den "klassiske" dannelse i takt med

den tekniske og økonomiske udvikling, mister meget af sin betydning for borgerskabets politiske og økonomiske samt ideologiske aktiviteter. Dette viser sig bl.a. som en udspaltning i flere grene i gymnasiet med en todeling i en klassisksproglig og en matematisk-naturvidenskabelig gren i 1871 og tilføjelsen af en nysproglig gren i 1903. Det nationalt-historiske perspektiv søges dog stadig fastholdt i gymnasiets danskundervisning op til midten af det 20. årh., nu med særlig vægt på kendskabet til sproghistorien og på skønlitteraturen. Den retoriske opdragelse svinder ind til det rudimentære i den såkaldte "danske stil".

3.3. Det idealistiske opgør med positivismen.

Det positivistiske videnskabssyn var i den grad i strid med centrale forestillinger og emner i de humanistiske videnskaber, at det naturligt medførte en række modaktioner. Det første større opgør har en klar idealistisk basis, nemlig den såkaldte "Geistesgeschichte" (Åndshistorie) som søger at fastholde den historiske forståelsesmåde og orienteringen imod traditionsformidling.

Opgøret søges begrundet i et afgørende skel mellem to videnskabsformer som opfattes som væsenforskellige, nemlig naturvidenskaberne og åndsvidenskaberne. Naturvidenskabernes centrale begreb skulle være forklaring ved hjælp af generelle lovmæssigheder; åndsvidenskabernes derimod forståelse af samfundsmæssige og historiske fænomener som udtryk for virkeliggjort, materialiseret "ånd", altså de ideer som kommer til udtryk i tekster, sprogformer, politiske, retslige, religiøse og kunstneriske institutioner etc.. Åndsvidenskabernes metode er derfor ikke systematisk observation og formulering af lovmæssigheder på grundlag af umiddelbart foreliggende kendsgerninger, men indføling og tolkning af betydningsbærende "levninger" fra fortiden. Hermeneutikken (læren om tolkningen af vanskelige tekster) bliver det videnskabsteoretiske grundlag.

Da man ikke vil benægte, at naturvidenskabelige metoder kan have betydning ud over den egentlige naturerkendelse, formulerer man modstillingen mellem de to videnskabsformer i begreberne nomotetiske videnskaber og idiografiske videnskaber. De nomotetiske videnskaber (af gr. nomos, regel, lov) sigter imod etableringen af almene lovmæssigheder, som gælder for en bestemt type eller gruppe af fænomener.

Ved hjælp af disse lovmæssigheder kan man dernæst forklare et foreliggende konkret tilfælde som forårsaget eller bestemt af andre foreliggende bestemte fænomener, eller man kan forudsige resultaterne af et bestemt indgreb eller den fremtidige udvikling af en bestemt foreliggende situation.

De idiografiske videnskaber (af gr. idios, egen, ejendommelig, særegen) søger derimod at beskrive og begribe det enkeltstående, det enestående, f.eks. et enkelt kunstværk, det særegne ved en historisk begivenhed eller periode, en original personlighed etc..

Det centrale problem i de idiografiske videnskaber bliver under hvilke betingelser det er muligt at forstå, at begribe det, som er fremmed for en: en fortidig kultur, en samtidig kultur som er baseret på et andet sprog og helt andre tankevaner og verdensanskuelser. Samtidig er muligheden for at formidle denne modsætning mellem det fremmede og det kendte hele rationalet bag denne form for forskning. Man kan finde alle positioner lige fra en dybtgående skepticisme med hensyn til muligheden for at forstå, hvad man ikke allerede har forstået, til en overdreven optimisme med hensyn til den principielle forståelighed eller oversættelighed af den fremmede kultur. Vi rører her ved det problem, som man har kaldt den hermeneutiske cirkel.

"Geistesgeschichte" fik særlig tilknytning til litteraturhistorien, filosofihistorien og religionshistorien, samt den almene kulturhistorie. To problemstillinger her har særlig samfundsmæssig relevans, nemlig for det første arbejdet med etableringen af tolkninger af de "kanoniske" tekster som kan få gyldighed for samtidens udvikling af livsanskuelser og ideologier, i regelen på et romantisk-nationalt grundlag, og for det andet videreførelsen af det borgerlige samfunds nationale selvforståelse gennem studiet af den såkaldte "folkeånd" som gennemtrænger de kulturelle institutioner og kulturprodukterne, herunder sproget.

Gennem dette sidste fik "Geistesgeschichte" også betydning for sprogvidenskaben og prægede bl.a. den tyske sprogvidenskab i mellemkrigstiden, både før og efter nazisternes magtovertagelse. Tilsvarende idealistiske strømninger i sprogvidenskaben kan vi finde i Italien i samme periode.

Disse strømninger lagde særlig vægt på studiet af sprogbruken,

især i forbindelse med individuelle og historiske stilarter og i forbindelse med ordstoffet som man studerede dels i relation til de tankeformer, der kom til udtryk i ordene, dels i relation til de sagforhold, ting, redskaber etc., som blev betegnet ved ordene. Den sidste form har under betegnelsen Wörter und Sachen spillet en stor rolle for dialektforskningen og tildels også for etnologien. For etnologien har også studiet af sammenhængen mellem sprog og begrebsverden spillet en vigtig rolle blandt andet i forbindelse med den såkaldte kulturrelativisme, der ser sproget som bestemt af specifikke tankeformer som igen er bestemt af sprogbrugerens erfaringsverden i et givet fysisk og socialt miljø. Kulturrelativismen stiller spørgsmålstegn ved den principielle oversættelighed fra kultur til kultur, fra sprog til sprog.

3.4. Ferdinand de Saussure og den strukturelle lingvistik.

Et andet centrum for opgøret med positivismen finder vi i strukturalismen, hvis inspirationskilde er matematikken og den formelle logik.

I modsætning til de empiriske naturvidenskaber søger strukturalismen ikke lovmæssigheder der har form af årsagsvirkningsforbindelser. De lovmæssigheder man søger at etablere har at gøre med den struktur eller det system, der ligger bag de umiddelbart iagttagelige fænomeners mangfoldighed. Strukturalisterne antager, at der bag den ydre fremtrædelsesform er en essens eller et væsen, som kan beskrives som en formel eller algebraisk struktur. En strukturalistisk forklaring på et foreliggende fænomen består i en rekonstruktion af de elementer og de relationer mellem elementerne, der bestemmer det pågældende fænomens fremtrædelsesform.

Strukturalismen i sprogvidenskaben hænger sammen med bestræbelserne på at etablere sprogvidenskaben som en selvstændig videnskab, der som mål havde studiet af sproget som sådan, og ikke som hjælpemiddel til et bredere kultur- og åndvidenskabeligt studium. Strukturalismen afviste bl.a. den genetiske metode, som var blevet resultatet af mødet mellem den komparative sprogvidenskab og positivismen. Samtidig afviste man forskellige ansatser til et studium af sproget som et psykologisk eller ligefrem fysiologisk emne, baseret på eksperimenter og formulering af kvantitative årsags-virkningslove.

Den væsentligste skikkelse i dette opgør med først og fremmest Junggrammatikerne blev den sveiziske sprogforsker Ferdinand de Saussure. Hans forelæsninger ved universitetet i Geneve i årene 1906 til 1911 blev udgivet af hans elever i 1915 under titlen: Cours de Linguistique Generale.

Om Saussure og hans betydning skriver Peter Madsen i indledningen til Strukturalisme. En antologi, Kbh. 1970:

"En ret udbredt opfattelse gør Saussure til ophavsmand til næsten alle ideer, der præger den moderne strukturelle sprogvidenskab. Det er nok en overdrivelse, men hos ham samles i alt fald en række synsmåder, som siden har spillet en afgørende rolle.

Det nye hos ham ligger efter nogles opfattelse deri, at han ser et gensidigt afhængighedsforhold mellem erkendelsen af sprogets elementer og af dets system. Dette forudsætter, at man overhovedet ser sproget eller et sprog som systematisk, at man bag den fluktuerende sprogbrug (parole) erkender en konstans, sprogsystemet (langue). Denne første begrebsdannelse - hvori der som i en række andre tilfælde indgår to modsatte begreber - konstituerer efter Saussures opfattelse sprogvidenskabens emne: sprogsystemet, der anskues som et socialt institueret system. Kommunikationen mellem en vis gruppes medlemmer forudsætter en fælles organisation af sprogets elementer; det er således denne der gøres til genstand for analyse.

Eftersom det er organisationen, relationerne mellem elementerne, der har interesse, nytter det ikke at undersøge de sproglige størrelser enkeltvis. Men en indplacering i systemet forudsætter dette erkendt, og det konstitueres jo netop af elementerne. Analysen må således blive dobbeltsidig. Det første område, hvor denne opfattelse i større målestok bliver udnyttet, var på sprogets udtryksside, det talte sprogs lyd. Kommunikationen bæres af lyde. Disse blev tidligere behandlet af fonetikken groft sagt således, at man ønskede at gøre rede for den enkelte sproglyds karakter; det saussureske synspunkt måtte naturligvis få den

konsekvens, at man koncentrerede opmærksomheden om de træk, der adskiller de forskellige lyde: forskellene, de distinktive træk. Det er jo dem, der muliggør det sproglige udtryks funktion: det er det, der gør /p/ til en anden sproglyd - et andet fonem - end /s/, der er afgørende for skellet mellem 'pæl' og 'sæl', og som gør, at vi bibringes forskelligt indhold i de to tilfælde. Udviklingen af denne måde at betragte udtrykssystemet på skete væsentligst i lingvistikredsen i Prag i tyverne og trediverne med den såkaldte fonologi. Man kan sige, at fra fonetikken til fonologien flyttes interessen fra substansen til formen, fra den enkelte lyds egenkarakter til dens indplacering i et system. Ved at etablere sprogsystemet som emne løsrev lingvistikken sig også fra de videnskaber, som den ellers kunne være afhængig af - psykologien og sociologien - idet systemet tænkes at være sprogets eget og ikke afledt af andre strukturer - tanken f.eks.. Det opfattes som immanent.

[...].

Endnu en grundlæggende begrebsdannelse må her nævnes: tegnet(signe), der ses som en dobbeltsidig størrelse, som et gensidigt afhængighedsforhold mellem udtryk og indhold. På fransk ligger gensidigheden allerede i betegnelserne: signifiant og signifié. Indholdet er ikke det, tegnet eventuelt kan siges at henvise til i virkeligheden (eller fantasien), det er en sproglig betydning eller blot betydning, idet denne også kan udtrykkes gennem andet end sproget. [...].

Udtryksstrukturen behøver som nævnt ikke at være sproglig: betydning kan komme til os via mange andre medier. Denne tanke fik Saussure til at formulere ideen om en generaliseret tegnlære: semiologi, der i sin yderste konsekvens er noget i retning af en betydningssociologi, som må gribe langt ind i den gængse sociologis arbejdsområder. [...]."

Peter Madsen, 1970, p. 12-15.

Om semiologien siger Saussure selv:

"Vi har netop set, at sprogsystemet er en social institution; men en række træk gør det forskelligt fra andre politiske, retslige etc. institutioner. Vi må ty til en ny type af fakta for at belyse sprogets særlige natur.

Sproget er et tegnsystem, der udtrykker ideer, og det kan derfor sammenlignes med et skriftsystem, med de døvstummes tegnsprog, symbolske ritualer, høflighedsformularer, militære signaler etc.. Men det er det vigtigste af disse systemer.

Det er muligt at forestille sig en videnskab der studerer tegnenes liv i samfundet; den ville være en del af socialpsykologien og dermed en del af den generelle psykologi; jeg vil kalde den semiologi (fra græst semeion 'tegn'). Semiologien vil vise, hvad der konstituerer tegn, hvilke love der styrer dem. Eftersom denne videnskab ikke eksisterer, er der ingen der kan sige, hvordan den vil se ud; men den har en eksistensberettigelse, en plads der er reserveret på forhånd. Lingvistikken er kun en del af den generelle semiologi; de lovmæssigheder der opdages af semiologien vil også kunne anvendes af lingvistikken, og denne vil igen dække et klart afgrænset område inden for massen af antropologisk fakta.

[...].

Hvorfor er semiologien endnu ikke blevet anerkendt som en selvstændig videnskab med et eget genstandsområde som alle andre videnskaber? Sprogvidenskabsmændene har gået rundt i cirkel: sprogsystemet giver bedre end noget andet grundlaget for at forstå det semiologiske problem; men sproget må for at gøre det korrekt studeres i sig selv; hidtil er sproget næsten altid blevet studeret i forbindelse med noget andet, fra andre synsvinkler.

Der er først og fremmest den almindelige offentligheds overfladiske opfattelse: folk ser ikke andet end et navngivningssystem i sproget, hvorved de forhindrer enhver udforskning af dets sande natur.

Så er der psykologens synsvinkel; han studerer tegnmekanismen hos det enkelte individ. Det er den enkleste metode, men det fører ikke ud over den individuelle sprog anvendelse og når ikke frem til tegnet, der er et socialt fænomen.

Og selv når sproget studeres fra et samfundsmæssigt synspunkt, lægger man kun vægt på de træk, der knytter sproget til de øvrige sociale institutioner - dem der er mere eller mindre bevidst valgt; som resultat forskertser man målet, og de specifikke karakteristika ved de semiologiske systemer i almindelighed og ved sprogsystemet i særdeleshed ignoreres fuldstændigt. For det som især karakteriserer tegnet - men også det som lettest overses ved første øjekast - er at det altid på den ene eller den anden måde unddrager sig den individuelle eller den sociale vilje.

For at sige det kort, viser det træk, der skiller semiologiske systemer fra alle andre institutioner sig kun klart i sprogsystemet, hvor der manifesterer sig i de forhold som er de mindst undersøgte, og nødvendigheden eller den særlige værdi af en semiologisk videnskab, erkendes derfor ikke klart. Men for mig er sprogproblemet hovedsageligt semiologisk, og alle andre udviklinger afleder deres betydning fra dette væsentlige faktum. Hvis vi skal opdage sprogets sande natur, må vi finde ud af, hvad det har fælles med alle andre semiologiske systemer; lingvistiske kræfter der ved første øjekast forekommer vigtige (f.eks. stemmebåndene og det øvrige taleapparat) vil komme i anden række, når de blot tjener til at vise, hvad der adskiller sprogsystemet fra de andre systemer. Denne fremgangsmåde vil resultere i mere end en afklaring af det lingvistiske problem. Ved at studere ritualer, sæder og skikke, etc. som tegn, tror jeg, at vi vil kaste nyt lys over kendsgerningerne og påpege nødvendigheden af at inkludere dem i en semiologisk videnskab og forklare dem ved hjælp af dens love."

Saussure, 1972, p. 33.

I den efterfølgende udvikling af sprogvidenskaben fortrængte den strukturelle lingvistik efterhånden den brede filologiske tradition, og arbejdet med emner som sproglig kommunikation, sprogets og teksterens rolle i samfundet, sprog og tænkning etc. blev overladt til andre forskningsområder eller helt forsømt.

I første omgang koncentrerede man sig om sprogets udtryksside: lydsystemet, ordformerne og de grammatiske (syntaktiske) strukturer, og satte også betydningen (semantikken) uden for parentes. Herved så man sådan set bort fra Saussures opfattelse af tegnet som en enhed af udtryk og indhold. Først i 1960'erne er semantikken for alvor blevet introduceret i den strukturelle lingvistik bl.a. med udviklingen af den såkaldte "generative semantik".

De første store landvindinger fandt sted inden for fonologien med Prager-skolen, hvor den russisk fødte Roman Jakobson spillede en stor rolle, og Københavnerskolen (Glossematikken) med Louis Hjelmslev som en central skikkelse. Dernæst overførtes disse principper til ord- og stavelsesdannelsen (morfologien). En lang periode kæmpede man med problemerne omkring sætningssyntaksen, hvor bl. a. den danske Paul Diderichsen opnåede væsentlige resultater både pædagogisk og videnskabeligt med sit "sætningsskema" som gjorde det muligt at fastlægge generelle lovmæssigheder i danske sætningers struktur. På mange måder kan Diderichsens "sætningsskema" opfattes som en forløber for den teori som endte med at blive den dominerende: den af Noam Chomsky formulerede generative transformationsgrammatik (TG-grammatik). Med denne lykkedes det at etablere en samlet strukturel beskrivelse af sprogsystemet, en beskrivelse som omfattede alle niveauer fra det fonologiske over morfologien til sætningssyntaksen. Denne beskrivelse var stadig koncentreret omkring udtrykssystemet, men opkomsten af den strukturelle semantik medførte, at også betydningssystemet kunne inddrages. Arbejdet med udviklingen af en strukturel lingvistik der ser sprogsystemet som et sammenhængende formelt system, der kan beskrives med matematiske metoder på samme måde som den formelle logik, er endnu ikke afsluttet. Men i det store og hele må man sige, at sprogvidenskaben i det 20. årh. har formået at indfri Saussures forventninger til en autonom, strukturalistisk sprogvidenskab.

Drivkraften i udviklingen af den strukturelle lingvistik har stort

set været forsøget på at etablere en beskrivelse af et foreliggende korpus af sproglige data (sætninger, tekster, lydoptagelser) i det enklest mulige formelle system. I første omgang beskrev man den sproglige ytring som en kæde af lyd bestemt ved en række valgmuligheder (paradigmer) og en række kombinationer (syntagmer); man opdagede, at man kunne nå et langt stykke med en sådan beskrivelse, men at man for at løse problemerne deri måtte inddrage beskrivelser på et nyt niveau: over det fonologiske niveau måtte indskydes et morfologisk niveau, over dette igen en sætningssyntaks, og over sætningssyntaksen et semantisk system. I den nyeste udvikling af den strukturelle lingvistik er man nået til et stadium, hvor man tvinges til at overskride sætningsgrænsen for at søge et tekstligt system, og hvor man samtidig tvinges til at tage hensyn til forhold, der knytter sig til den specifikke situation, hvori ytringen forekommer. I det sidste tilfælde taler man om deiktiske eller pragmatiske faktorer i sprogsystemet, det er faktorer der knytter sig til tid, sted og personer i talesituationen, og til ytringens kontekst iøvrigt. Hertil kommer faktorer, der knytter sig til den talendes intentioner med ytringen. I dette arbejde ser det ud til, at der kan ske en syntese af den strukturelle lingvistik og den formelle logik.

Uanset at man anvender betegnelsen pragmatik i denne sammenhæng, er det som nævnt ovenfor ikke denne udvikling vi her behandler under betegnelsen pragmatik.

Den strukturelle lingvistik var med Saussures ord studiet af sprogssystemet (la langue). Over for dette satte han studiet af sprogbrugen (la parole). Når studiet af sprogbrugen om man så må sige blev sat uden for parentes, hænger det sammen med, at den ikke efter Saussures opfattelse kunne drives som en videnskab i sig selv. Saussure skelner også her mellem en indre og en ydre beskrivelse af sproget (sprogssystemet).

"Min definition af sproget forudsætter, at vi udelukker alt, hvad der er udenfor dets organisme eller system
 - kort sagt alt hvad der kendes som "ydre lingvistik".
 Men den ydre lingvistik behandler mange væsentlige ting
 - netop de ting, vi tænker på, når vi påbegynder et stadium af sprogbrugen.

Først og fremmest er der alle de områder, hvor sprogvidenskaben grænser op til etnologien, alle de relationer der forbinder et sprogs historie med et folks eller en kulturs historie. Det tætte samspil mellem sprog og etnografi minder om de bånd, der sammenbinder de sproglige fænomener i snæver forstand. En nations kultur øver indflydelse på sproget, og sproget er på den anden side stort set bestemmende for nationen.

Dernæst kommer relationerne mellem sprog og politisk historie. Store historiske begivenheder som de romerske erobringer har haft en uoverskuelig indflydelse på en mængde sprogvidenskabelige fakta. Kolonisering, som kun er én form som en erobring kan antage, ændrer en sprogform ved at overføre den til nye omgivelser. Alle mulige fakta kan anføres for at underbygge dette. F.eks. adopterede Norge dansk, da det var forbundet politisk med Danmark; i dag prøver nordmændene at afkaste denne sproglige indflydelse. Staternes indre politik er ikke mindre vigtig for sprogenes liv; visse regeringer (som den svejtsiske) tillader sameksistens mellem flere sprog; andre (som den franske) stræber efter sproglig enhed. En fremskreden kulturel udvikling fremmer udviklingen af særsprog (juridisk sprog, videnskabelig terminologi etc.).

Her kommer vi til et tredje punkt: forholdet mellem sprog og andre former for institutioner (kirken, skolen etc.). Alle disse institutioner er nøje knyttet sammen med udviklingen af et skriftsprog, et generelt fænomen som er uadskilleligt fra den politiske historie. På alle punkter overskrider det litterære sprog (skriftsproget) de grænser som litteraturen tilsyneladende afsætter; vi behøver blot at tænke på den indflydelse som udøvedes af Salonerne, hoffet, og de nationale akademier. Det litterære sprog rejser desuden spørgsmålet om forholdet mellem dette og de lokale dialekter; sprogvidenskabsmanden må også undersøge de gensidige relationer mellem bog-sprog og talesprog; for ethvert litteratursprog som er et produkt af kulturen vil tilsidst bryde væk fra sin naturlige sfære, det talte sprog.

Endelig hører alt hvad der har at gøre med den geografiske udbredelse af sprogene og den dialektale opsplitning til den ydre lingvistik. Opdelingen i en indre og en ydre lingvistik forekommer sikkert mest paradoksalt her, fordi det geografiske er nøje knyttet sammen med eksistensen af ethvert sprog; men geografisk udbredelse og dialektal opsplitning influerer faktisk ikke på sprogets indre organisme.

Nogle har hævdet, at de nævnte problemer overhovedet ikke kan skilles ud fra sprogvidenskaben i snæver forstand. [...].

Jeg tror, at studiet af ydre sproglige fænomener er særdeles frugtbart; men at sige, at vi ikke kan forstå den indre sproglige organisme uden at studere de ydre fænomener er forkert. [...].

Det bedste bevis for nødvendigheden af en adskillelse mellem de to synsvinkler er, at hver af dem skaber en specifik metode. "Ydre" sprogvidenskab kan føje detalje til detalje uden at blive fanget i et systems snarer. Hver forsker kan f.eks. gruppere oplysningerne om udbredningen af et sprog udover dets territorium, som det passer ham. Hvis han søger efter de kræfter, der skabte et skriftsprog ved siden af de lokale dialekter, kan han altid benytte sig af en simpel opregning. Hvis han arrangerer oplysningerne mere eller mindre systematisk, så gør han det alene for overskuelighedens skyld.

I den "indre" sprogvidenskab, er der et helt andet billede. Det er ikke ligemeget, hvilken opstilling man anvender. Sproget som system har sit eget arrangement. En sammenligning med skakspillet vil demonstrere dette. I skak er det relativt let at udskille hvad der er ydre fra hvad der er indre. Det faktum, at spillet er kommet fra Persien til Europa er noget ydre; overfor dette er alt hvad der har at gøre med systemet og reglerne noget indre. Hvis jeg bruger brikker af elfenben i stedet for træ, forandrer det ikke spillet; men hvis jeg øger eller mindsker antallet af brikker, så har dette en dybtgående virkning

på spillets "grammatik". Man må altid skelne mellem, hvad der er indre og hvad der er ydre. I hvert enkelt tilfælde kan man bestemme fænomenets karakter ved at anvende denne regel: alt hvad der ændrer systemet på hvad måde det end sker er indre."

Saussure, 1972, p. 40.

Før vi går over til at forfølge den videre udvikling af den sprogbrugsforskning som Saussure satte uden for sprogvidenskaben i snævrere forstand, skal vi kort følge en analog udvikling inden for litteraturvidenskaben.

3.5. Strukturalismen i litteraturvidenskaben.

Efterhånden som den filologisk-historiske tradition udskilte en række specialdiscipliner, som hver for sig tog sig af dele af de tekster og andre kulturobjekter, som hidtil var blevet behandlet af filologien, blev der tilbage i de fag som videreførte navnet filologi alene de skønlitterære tekster og de alment holdte ræssonnerende essays. Denne udvikling svarede samfundsmæssigt til udviklingen af en adskilt litterær institution som en del af den kulturelle offentlighed. Dermed afgrænsedes genstandsområdet for en særlig litteraturvidenskab som dels havde tilknytning til de nationale filologier, som nu rettere burde kaldes sprog- og litteraturfag, og dels havde status som et selvstændigt område: den generelle og sammenlignende litteraturhistorie.

Også denne blev præget af de positivistiske og de strukturalistiske tendenser, og også her vandt strukturalismen overhånd. Dette skete i tilknytning til udviklingen af det som kaldtes "Den ny kritik" som direkte var inspireret af den sprogvidenskabelige strukturalisme. Også her gjorde man sig anstrengelser for at definere litteraturvidenskaben som en autonom videnskab og at oparbejde viden om det specifikt litterære, forstået som et system bag de enkelte tekster. Men samtidig medførte det forhold, at litteraturvidenskaben i overensstemmelse med traditionen for idiografisk forskning havde tolkningen af det enkelte digterværk og vurderingen af det som et væsentligt anliggende, at autonomitænkningen blev overført til det enkelte litterære

værk. Det var i det enkelte værk man søgte et system, sjældent i litteraturen som sådan, og dette system skulle søges uafhængigt af de sociale og psykologiske forhold, som havde påvirket ophavsmanden og ligeledes uafhængigt af de forhold som påvirkede den enkelte fortolker eller læser af værket. Værkets eksistensmodus blev som sprogsystemet anskuet som noget overindividuel, noget der lå uden for den enkeltes mere eller mindre bevidste påvirkning eller vilje.

Som konsekvens af denne opfattelse fremtrådte det enkelte værk som noget, der havde krav på interesse i sig selv - som digtning, og ikke som dokument der viste ud over sig selv til mere omfattende kulturelle og ideologiske sammenhænge. Og denne interesse knyttede sig især til digterværkets struktur, d.v.s. den helhed som udgjordes af samspillet mellem sproglig formulering, handling, personkarakteristik, overordnede vurderinger og livssyn, fortællerholdninger m.v. som de fremtrådte i det analyserede værk. Den æstetiske bedømmelse knyttede sig til oplevelsen af enhed i kompleksiteten snarere end til værkets betydning eller moralske og erkendelsesmæssige kvaliteter.

For digterværket som for sproget afkappedes forbindelsen til den samfundsmæssige praksis som de var udsprunget af og dermed mistede såvel litteraturvidenskaben som sprogvidenskaben et samfundsmæssigt perspektiv. Som undervisningsfag medførte det en større og større centrering omkring analysemetoder, som fremtrådte som mål i sig selv. Denne udvikling er senere blevet forvekslet med positivisme, fordi den har en række fællestræk med udviklingen i sociologien og psykologien, hvor der er et klart positivistisk grundlag for udviklingen henimod en centrering omkring metoder som mål i sig selv. Det skulle være fremgået af det ovenstående, at der i sprog- og litteraturvidenskaben er tale om et opgør med den tidlige positivisme og dens mekaniske materialisme. Denne udvikling har en række klart idealistiske træk.

4. Opgøret med den strukturelle lingvistik.

Udviklingen af den strukturelle lingvistik, og den strukturalistiske tænkning i det hele taget, har naturligvis ikke fundet sted uden modstand. I begyndelsen kom denne modstand naturligt nok fra de kræfter der prøvede at fastholde den hidtidige forskningstradition og at

videreføre denne. Paul Diderichsen karakteriserer i Maal og Midler i Nutidens nordiske Filologi, Kbh. 1946, denne modstand således:

"Formodentlig er det rent praktiske eller taktiske Overvejelser, der har ført til Nordisternes gennemgående saa afvisende Holdning [til den strukturelle lingvistik]. De strukturelle Metoder har endnu ikke opnaaet tilnærmelsesvis saa stor Fasthed og Fuldkommenhed som de genetiske - tværtimod er jo alle Tilhængere af de nye Retninger indviklet i endeløse og forvirrede Teoretiske Diskussioner; og medens den genetiske Metode kan opvise Resultater, der synes uomtvistelige, finder man formodentlig, at de strukturalistiske Undersøgelser hidtil har givet lovlig magert Udbytte. Jeg skal ikke bestride Rimeligheden af et saadant Ræssonnement, men vil dog heller ikke tilbageholde en Formodning om, at man desinteresserer sig for Resultaterne af den strukturelle Analyse, fordi de ikke umiddelbart ses at bidrage til Opklaringen af de genetiske Problemer, som man hidtil ensidigt har interesseret sig for."

"Den nordiske Filologi har altsaa stadig sine Opgaver inden for den nationale Kultur; den skal bevare Fortidens litterære Mindesmærker og gøre dem tilgængelige for Samtiden; den skal yde sit til at gøre Kendskabet til Hjemstavn og den folkelige Kultur mere fyldigt og levende, og den har sin beskedne Opgave som Modersmaalets Tjener. Men det kan ikke nytte at skjule, at den paa alle disse Omraader har øvet sin væsentligste Indsats, og at den staar i Fare for at blive en gold Metode, der har overlevet sig selv ved at gøre Middel til Maal. Skal dette undgaas, maa hver enkelt af os paa den Plads, hvor vi er sat, gøre sig selv Regnskab for den menneskelige Værdi af det Arbejde, som han medvirker i."

Diderichsen, 1966, p. 85 og p. 84.

Modstanden døde imidlertid hen af de grunde, som Diderichsen anfører: Der er tale om forsvar for en forskning, som har udtømt sine

muligheder.

Det er efterhånden almindeligt erkendt, at den videnskabelige udvikling - i det mindste i de store linjer - betinges af den samfundsmæssige udvikling. I den fremstilling af sprogvidenskaben før strukturalismen som er givet ovenfor, er dette søgt demonstreret. Det er imidlertid vanskeligt at se hvilke samfundsmæssige betingelser, der har fremmet udviklingen af den strukturelle lingvistik. Ikke desto mindre er det et faktum, at den i løbet af den første halvdel af det 20. årh. tilkæmpede sig den dominerende position og i en periode i 1960'erne så ud til at ville fortrænge stort set alle andre former.

Man kan imidlertid pege på en række negative faktorer, som har betinget, at der ikke blev lagt hindringer i vejen for denne udvikling. En central rolle har sikkert den stigende afstand mellem sprogundervisningen (modersmålsundervisning og fremmedsprogsundervisning) og sprogvidenskaben spillet. I undervisningen på de forskellige skoletrin klarede man sig med de grammatikker og ordbøger, som var blevet produktet af den filologiske tradition, og undervisningsformerne var stort set uændrede frem til 1960'erne, ligesom det klientel der deltog i undervisningen på de forskellige trin. Den sproglige side af danskfaget blev langsomt fortrængt til fordel for den litterære, og så længe den strukturelle lingvistik ikke gjorde krav på en placering i undervisningen, undgik man en konfrontation.

På det politiske og administrative niveau blev der i de fleste kapitalistiske lande ført en ikke-indblandingspolitik overfor forskningen, specielt inden for Humaniora, og der blev ikke stillet krav om at forskningen skulle dokumentere sin samfundsmæssige relevans. Den blev enten taget for givet eller opfattet som irrelevant. Det var i vidt omfang overladt til de stridende grupper inden for den videnskabelige institution at fastsætte forskningens mål og metoder.

Det betød, at allerede eksisterende forskning havde en tendens til at fortsætte som et mål i sig selv, hvis ikke personlige interesser eller ideer importeret fra andre fag gav forskningen ny retning. Perioden var præget af en stærk debat om, hvilke metoder og teorier der måtte vurderes som de mest videnskabelige, som vi har set det ovenfor.

Den strukturelle lingvistik blev hjulpet frem af den rivende ud-

vikling inden for matematikken og den formelle logik, og af den dermed forbundne logiske positivisme (eller logiske empirisme) som kom til at dominere videnskabsteorien.

Hele denne videnskabsteoretiske strømning er nøje forbundet med opgøret mod den hæmmende rolle som forældede ideologier havde spillet i videnskaberne i det 19. årh.. Man søgte efter den værdifri videnskab, og de metoder som kunne garantere, at forskeren overskred sine egne fordomme. Selve spørgsmålet om samfundsrelevans blev opfattet som forsøg på at underkaste videnskaben hildende og vildførende kræfter. Følgende citat fra Bertil Malmberg demonstrerer klart denne position hos en fremtrædende strukturalistisk sprogvidenskabsmand:

"Al videnskabelig forskning har sin dybeste rod i menneskets behov for at nå frem til klarhed om sig selv og om den verden, det lever i. Ethvert spørgsmål om den praktiske anvendelse eller nytten af de videnskabelige resultater ligger uden for dens egentlige interessesfære. Selv om alle vore materielle fremskridt dybest set er en konsekvens af videnskabelige forskningsresultater, så har disse fremskridt aldrig været forskningens hovedformål og må aldrig blive det. Kundskabstrangen - nysgerrigheden om man vil - er grundlæggende i den menneskelige natur. Uden denne trang ville mennesket ikke være menneske. Hver gang andre kræfter har forsøgt at bestemme forskningens holdning eller at påvirke dens resultater - jeg tænker i første linje på politiske bestræbelser - er videnskaben kommet på afveje, den har svigtet sit ideal og har ført til ulykke. Det må her bemærkes, at sådanne farer ikke udelukkende truer forskningen fra diktatoriske regimer, men at en uheldig afhængighed af politiske magthavere kan blive en følge også af f.eks. videnskabens behov for økonomisk støtte i et demokratisk samfund."

Bertil Malmberg: Sproget og mennesket,
Kbh. 1964, p.19.

Malmberg tænker her i første omgang på erfaringerne fra de fascistiske lande, men formentlig også på Sovjetunionen under Stalin-tiden. Begge steder havde den strukturelle sprogforskning iøvrigt vanskeligt ved at vinde fodfæste, bl.a. fordi man her stillede krav om en sprogforskning, som kunne dokumentere sin nytte under de givne samfundsmæssige forhold. I de fascistiske lande førte dette til en stærkt idealistisk sprogforskning med et nationalt indhold, som kunne legitimeren den fascistiske magtudøvelse. I Sovjetunionen stillede opbygningen af socialismen krav til sprogforskningen, som den på daværende tidspunkt havde vanskeligt ved at honorere. I det store og hele betød dette en videreførelse af den traditionelle historisk-filologisk orienterede sprogforskning. Værdifulde forsøg på at etablere en både original og lodig marxistisk semiologi, som V.N.Volosinov's Marxism and The Philosophy of Language (russ. orig. 1929) blev fortrængt. En overgang fik N.J.Marr's berygtede forsøg på at give sproghistorien og den komparative lingvistik en "marxistisk" drejning en dominerende stilling, indtil Stalin selv i 1950 gennem sit næsten lige så berygtede indgreb åbnede vejen for den strukturelle lingvistik i Sovjetunionen. Men i samme periode lagde den sovjetiske psykologi med bl.a. Vygotskij og Rubinstein grundlaget for en nyorientering af sprogvidenskaben i 1960'erne.

Uanset de nævnte eksempler, kan man generelt ikke skrive under på Malmbergs opfattelse af forholdet mellem videnskab og samfund og mellem forskning og statslig styring. Der kan dog ikke være tvivl om, at holdninger som Malmbergs var med til at give den strukturelle lingvistik det nødvendige spillerum.

Endelig må man naturligvis lægge vægt på de helt klare resultater, som man nåede med den strukturelle lingvistik. Inden for sprogvidenskaben selv viste strukturalismen vejen til en videreudvikling af det som stod som det 19. årh.'s største succes, studiet af lyd-systemets lovmæssigheder. Det skete på et andet grundlag end den genetiske videnskabsopfattelse, men i klar forlængelse af de opnåede resultater.

Færdiggørelsen af det strukturlingvistiske projekt og den økonomiske støtte som transformationsgrammatikken og den strukturelle lingvistik fik i 1960'erne - først og fremmest i USA - kan dog ikke forklares uden henvisning til deres sammenhæng med computertekno-

logiens udvikling. Chomskys sprogmodeller vist sig umiddelbart anvendelige ved beskrivelser af programmerings-sprog og visse symbolmanipulationer i datamaterne, og de resultater, man nåede derved, kunne anvendes til forbedring af teknologien.

Denne sammenhæng opstår imidlertid først på et meget sent tidspunkt i den strukturelle lingvistik's udvikling og kan ikke anvendes til forklaring af den tidligere udvikling. Man må understrege, at den strukturelle lingvistik først og fremmest formåede at bringe orden og sammenhæng i en række problemer inden for sprogvidenskab, samtidig med at den medførte, at alle andre problemer blev mere eller mindre forvist fra sprogvidenskabens område, således at der ikke herfra kunne rejses tvivl om den strukturalistiske metodologi.

Den egentlige modstand mod den strukturelle lingvistik opstår på det tidspunkt, hvor den er på sit højdepunkt, og i kraft af sin dominerende stilling søges lagt til grund for arbejdet med "anvendt" lingvistik inden for forskellige områder, f.eks. indlæringsteori, begrebsdannelse, kommunikationsteknologi, medieforskning, m.m. Denne situation opstår som følge af det stade den videnskabeligt-tekniske udvikling når til i 1960'erne.

Konfrontationen opstår i særlig grad i undervisningssektoren, der som bekendt er under stort pres i denne periode. Den teknologisk-videnskabelige revolution sætter sig nu igennem med krav om nye kvalifikationsmønstre i den brede befolkning, og krav om bedre udnyttelse af de arbejdsmæssige ressourcer. Dette giver anledning til omfattende undervisningsmæssige reformer, krav om effektivisering af undervisningsmetoderne, ajourføring af fagenes faglige indhold, og krav om inddragelse af nye befolkningsgrupper i de teoretisk prægede uddannelser.

Disse udviklingstendenser viser sig såvel i de kapitalistiske som de socialistiske lande, omend de sætter sig igennem på forskellig måde i de to samfundssystemer. De former hvorunder de sætter sig igennem i den statsmonopolistiske kapitalisme medfører en omfattende radikalisering af de pædagogiske mellemlag og af de akademikere, der arbejder som teknikere og forskere på private eller offentlige institutioner, eller som administratorer (den tekniske intelligens). Resultatet af denne radikalisering bliver en fornyet besindelse på forskningens og undervisningens samfundsmæssige grundlag.

Man accepterer ikke længere påstanden om, at forskningens samfundsmæssige konsekvenser er irrelevante for forskeren, og der sættes fra flere forskellige sider spørgsmålstegn ved perspektiverne for den forskning som udføres.

Radikaliseringen af de pædagogiske mellemlag og den tekniske intelligens medfører i første omgang en genopblussen af de borgerligt humanistiske strømninger fra mellemkrigstiden ("kulturradikalismen"). Derpå følger en fornyet interesse for den marxistiske samfundsvidenskab, aktuelt formidlet gennem den såkaldte "nymarxisme" eller Frankfurterskolen. Sine markante udtryk får disse strømninger i det såkaldte "ungdomsoprør" eller "studenteroprør" i de kapitalistiske lande, men de er naturligvis hverken forbeholdt ungdommen eller studenterne.

Disse to positioner bliver i første omgang grundlaget for kritikken af de bestående samfundsforhold, såvel som af den etablerede videnskab.

Det betyder, at kritikken lægger vægt på, at videnskaben og teknologien har fortrængt det engagerede menneske og de moralske spørgsmål fra de politiske beslutningers arena. Samtidig kritiseres samfundsforholdene og de dermed forbundne undervisningsinstitutioner for at fremmedgøre individerne, stille dem over for forløjede eller direkte fordummende fremstillinger af deres problemer, og for at hindre deres udvikling til frie og kreative personligheder.

Inden for de humanistiske fag medfører denne form for kritik for det første et krav til fagenes udøvere om et samfundsmæssigt og politisk engagement, for det andet en stærk interesse for emner og problemer i tilknytning til opdragelse og uddannelse, massemedierne, deres indhold og former, virkningerne af de nye "management"-teknikker inden for den offentlige og private sektor, politisk propaganda og agitation, fritid, omgangsformer, alternative musiske aktiviteter etc.. En sådan interesse er samtidig et krav om genoptagelse af en lang række af de emner, som naturligt hørte hjemme i den humanistiske forskning før den strukturalistiske "erobring" af fagene. Der er selvfølgelig ikke tale om en tilbagevenden til den idealistiske, filologiske tradition; der er snarere tale om en reetablering af forskningsområder, som stiller krav om ajourføring af en næsten hændende forskningstradition.

Inden for sprogvidenskaben er det emner som omgangssproget, samtaleformer, sprogets rolle i den ideologiske påvirkning, sammenhængen mellem sprogformer og sociale grupperinger (f.eks. klasser), sprog og tænkning, sprogudvikling og sprogindlæring, samt sammenhængen mellem sprogformer og almen indlæringsevne, som bliver taget op igen.

I første omgang søger man naturligvis at applicere den strukturelle lingvistik på disse problemer, men må snart konstatere, at dette ikke er vejen frem. På det teoretiske og metodiske område stilles der krav om teorier og metoder, der egner sig til beskrivelse og forklaring/forståelse af de sammenhænge, man nu ønsker at studere, altså teorier og metoder af den art som Saussure kaldte "ydre" i forhold til lingvistikken: Samfundsvidenskab, psykologi, socialpsykologi, filosofi, logik, historie, socialantropologi m.v. blev hjem-søgt i en næsten panikagtig søgen efter et nyt fagligt grundlag.

Opgøret med den strukturelle lingvistik blev særligt bittert i BRD, hvad der formentlig forklarer den store interesse for en konstituering af "pragmatikken" som en livskraftig konkurrent til den strukturelle lingvistik. Denne stærke konfrontation hænger sammen med, at den amerikanske lingvistik havde været en væsentlig faktor i af-nazificeringen af den vesttyske lingvistik, med dens tidligere glorificering af "Muttersprache" og den "folkeånd" som kom til udtryk deri. Denne tendens er blevet efterfulgt af en tendens til at ophæve de gamle sprog- og litteraturfag og at overføre den litterære uddannelse af den kommende "modersmålslærer" til det litteraturvidenskabelige institut og den sproglige til det lingvistiske institut. Herved bliver den strukturelle lingvistik direkte ansvarlig for "modersmålsundervisningen" uden mulighed for at falde tilbage på en pædagogisk tradition, således som man har kunnet det i Danmark.

Det første største forsøg på at formulere en sprogvidenskabelig pragmatik i BRD, Dieter Wunderlich & Utz Maas: Pragmatik und sprachliches Handeln. Mit einer Kritik am Funkkolleg "Sprache". Frankfurt/M, 1972, er et direkte opgør med forsøgene på at gøre den strukturelle lingvistik til undervisningsemne på alle niveauer i uddannelsessystemet, og således også i skolen.

Braunroth m.fl. 1975 karakteriserer situationen således:

"For at sætte det på spidsen, kan man sige, at sprogvidenskaben i BRD har unddraget sig den latente ideologi i "Muttersprache" (et af nøglebegreberne i den indholdsorienterede grammatik) ved at udlevere sig til den tilsyneladende ideologifrie formelle lingvistik af amerikansk oprindelse. Det ville imidlertid ikke være så slemt, hvis ikke den akademiske sprogvidenskab samtidig havde ansvaret for uddannelsen af tysklærerne. Disse har ikke megen hjælp af en formidling af den generative grammatiks resultater, når de søger en dybere forståelse af problemerne i den mundtlige og skriftlige kommunikation, fordi den generative grammatik udtrykkeligt sætter kommunikationen uden for parantes [...].

Eftersom den generative grammatik ikke vil opfylde sine forpligtelser overfor kommunikationen, men i stedet beskriver det deri - efter deres opfattelse - indeholdte abstrakte regelsystem, "kompetencen", så beskriver de noget, der set fra kommunikationens synsvinkel er en ren abstraktion. Og da de kommende tysklærere, lærerne der skal tage sig af den "egensproglige undervisning", kun bliver indført i denne variant af "computer-lingvistik", så mangler de senere i skolen enhver teoretisk forudsætning for at stimulere og udvikle elevernes sproglige virksomhed. Men dette skulle jo netop være en af hovedopgaverne for den egensproglige undervisning."

Braunroth m.fl. 1975, p.35.

Men ved siden af disse pædagogiske overvejelser, som må placeres meget centralt i opgøret med den strukturelle lingvistik, har der utvivlsomt også været et stærkt element af et opgør med den amerikanske kulturimperialisme på det videnskabelige område. Vi må ikke glemme, at lærebøger fra USA dominerede "markedet" inden for sociologi, psykologi og lingvistik, og at kampen mod den amerikanske imperialisme bl.a. i Vietnam og Sydamerika, er et væsentligt element i det såkaldte "ungdomsoprør". Chomsky selv har været med til at lægge grunden for denne form for afvisning af amerikansk forskning ved sine arbejder om de "nye mandariner" og de intellek-

tuelles ansvar (Chomsky: American Power and the New Mandarins, 1969).

En overgang så det ud til, at opgøret med den strukturelle lingvistik skulle ske gennem en fornyelse af den hermeneutiske tradition, bl.a. gennem Jürgen Habermas' formulering af den såkaldte "nymarxisme". Habermas genopliver det gamle skel mellem nomotetiske videnskaber og idiografiske videnskaber i form af en tredeling: De empirisk-analytiske videnskaber, de historisk-hermeneutiske videnskaber, og de kritiske videnskaber.

Habermas knytter de empirisk-analytiske videnskaber sammen med en teknisk erkendelsesinteresse. Disse videnskabers produkter er "lov-lignende" hypoteser med et empirisk indhold. Disse hypoteser kan lægges til grund for handlinger som har instrumentel karakter, f.eks. arbejdsprocesser. I de empirisk-analytiske videnskaber behandles videnskabens genstande som "ting", der har en objektiv eksistens uafhængig af det erkendende subjekt.

De historisk-hermeneutiske videnskaber knyttes sammen med en praktisk erkendelsesinteresse (praktisk i en betydning som er afledt af (samfundsmæssig) praksis). Disse videnskaber er orienterede imod etableringen af en fælles forståelse af (sociale) handlinger. Dette sker gennem fortolkning af tekster og kommunikative handlinger. Traditionsformidlingen spiller her den rolle, at den sætter rammerne for "aktørernes" selvforståelse og for deres mulige konsensus.

Men både de empirisk-analytiske og de historisk-hermeneutiske videnskaber bygger på det bestående. De kan ikke skelne mellem principper, der gælder med nødvendighed, og "ideologisk frosne afhængighedsforhold" som i princippet kan ændres. Dette er områder for den kritiske videnskab som tjener en emancipatorisk (frigørende) erkendelsesinteresse. Den kritiske videnskabs metode er selvreflektion som frigør subjektet fra kræfter som blot er hypotaserede, d. v.s. kræfter som kun har reel eksistens, fordi menneskene tillægger dem eksistens og handler derudfra. Habermas nævner ideologi-kritik og psykoanalyse som eksempler på kritiske videnskaber, ligeledes filosofien, i det mindste i visse udgaver.

Som det ses kan sprogvidenskaben og tekstvidenskaben placeres inden for rammerne af såvel de historisk-hermeneutiske og de kriti-

ske videnskaber, afhængigt af hvorledes de konkret udarbejdes.

Habermas har senere videreudviklet disse tanker, og arbejder nu med et skel mellem tre former for handlinger: 1) Instrumentelle handlinger som indgår i menneskets "stofskifte med naturen", i den samfundsmæssige produktion af livsbetingelserne. 2) Strategiske handlinger som etablerer kooperationen mellem de arbejdende i arbejdsprocessen, og som er specifikke for en bestemt produktionsmåde, og 3) Kommunikative handlinger; disse sidste knytter sig til mødet mellem gensidige forventninger eller interesser i fordelingen af arbejdsprodukterne. Afdækningen eller studiet af de regler, der gælder for disse tre sæt af handlinger, svarer som man vil se groft set til 1) naturvidenskaberne og de tekniske videnskaber, 2) samfundsvidenskaberne og 3) de humanistiske videnskaber. Habermas har foreslået en teoretisk disciplin, som han kalder "universalpragmatik", som skal studere de almene forudsætninger for kommunikative handlinger, og dermed de universelle betingelser for mulig forståelse, altså igen det hermeneutiske motiv.

Habermas skelner mellem "empirisk pragmatik" som studerer den empirisk foreliggende sprogbrug, og "universalpragmatik", der som sagt søger at udarbejde en teori om sprogbrugens almene betingelser.

Habermas arbejder i sine senere afhandlinger ud fra en eksplicit kritisk stillingtagen til den strukturelle lingvistik, mens han søger at bygge videre på de teorier om sproghandlinger (speech acts) som er formuleret af J.L.Austin og videreført af John Searle, og den socialpsykologiske interaktionsteori som kan føres tilbage til George Herbert Mead, og som er videreudviklet i den fænomenologiske sociologi og etnometodologien, der begge tilhører den anti-positivistiske, hermeneutisk orienterede amerikanske sociologi.

Habermas har med disse afhandlinger placeret sig som en central skikkelse i arbejdet med at skabe et teoretisk grundlag for en sprogbrugsforskning, der bygger på de nævnte filosofiske og sociologiske teorier. Trods Habermas' stadige flirt med marxismen, knytter Habermas og de øvrige fortalere for denne retning, snarere an til den radikale borgerlige humanisme ("kulturradikalismen") og en tillem্পning af den hermeneutiske tradition. Habermas' forestillinger om en kritisk teori peger samme vej.

Inden vi forlader opgøret med den strukturelle lingvistik, kan vi konstatere, at udviklingen i Danmark stort set har fulgt det mønster, vi her har set i BRD, med den forskel, at transformationsgrammatikken i Danmark ikke nåede at få fodfæste før opgøret satte ind. Også her har udviklingen en snæver sammenhæng med uddannelsesproblemer og med pædagogisk tænkning, ikke mindst den kulturradikale reformpædagogik, som herhjemme er blevet udviklet i praksis gennem lilleskolerne. Denne pædagogiske tænkning skabte i høj grad rammerne for formidlingen af de sprogvidenskabelige indsigter, og selve den pædagogiske situation virkede tilbage på udviklingen af de teoretiske ansatser. Dette ses tydeligt i Peter Harms Larsen & Niels Erik Willes "Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse" Kbh. 1970.

Udviklingen i Danmark var iøvrigt i den første fase delvis uafhængig af udviklingen i BRD, således at arbejdet med en fælles inspiration i sproghandlingsteorien, socialpsykologien og den radikale amerikanske sociologi skyldes, at man uafhængigt af hinanden i sin ihærdige søgen efter et nyt teoretisk grundlag, havde fundet disse kilder.

En særlig dansk forudsætning er den tradition, der har været for at anvende Paul Diderichsens grammatiske teori, specielt sætningsskemaet, ved sproglig analyse af litterære såvel som ikke-litterære tekster. I dette arbejde blev der endda taget hensyn til den historiske dimension i den såkaldte prosahistorie, som også var sat i værk af Diderichsen. Etableringen af disciplinen "pragmatisk analyse" udsprang i meget høj grad af prosahistorien. Gennem prosahistorien og Diderichsens arbejder om den sproglige opdragelses historie i Danmark (Sprogsyn og sproglig opdragelse. Historisk baggrund og aktuelle problemer. Udgivet af Niels Rosenkjær. Kbh. 1968) blev bevidstheden om forudsætningerne i den filologiske tradition og den klassiske retorik fastholdt.

De gode resultater man var nået ad denne vej, og de spinkle resultater som transformationsgrammatikken trods stort arbejde syntes at kunne give anledning til, har også været medvirkende årsag til, at man vendte sig fra den strukturelle lingvistik i dens mest fuldendte form. Spor af mødet med amerikansk lingvistik finder vi dog i Frands Mortensen: 22.00 radioavis. Kommunikationskritisk

analyse af 22-radioavisen. Århus [1972] i arbejdet med de såkaldte agentivstrygninger som bygger på C.J.Fillmores kasusgrammatik.

5. Genopdagelsen af "pragmatikken" i 1960'erne.

Selve betegnelsen "pragmatik" blev genfundet ad to veje: man mødte den dels i visse dele af den amerikanske kommunikationsforskning inden for socialpsykologien, dels i DDR-filosoffens Georg Klaus arbejder om erkendelsesteori, sprogfilosofi og propaganda-analyse. I begge tilfælde kan den føres tilbage til den generelle tegn-teori, eller semiotik, som blev formuleret af Charles W. Morris i midten af trediveerne. Morris, der af fag var psykolog, repræsenterer et møde mellem to stærke filosofiske og videnskabsteoretiske retninger i det 20. årh.: Den logiske positivisme og pragmatismen. Disse to retninger danner tilsammen det videnskabsteoretiske grundlag for den amerikanske sociologi og socialpsykologi, og den såkaldte kommunikationsforskning eller massemedieforskning.

Morris formulerede ligesom Saussure en ide om en generel tegn-teori, og ligesom hos Saussure, som en forestilling, som endnu ikke har et konkret indhold, et endnu uindfriet løfte om et forskningsområde. Morris' egne forsøg på at fylde disse rammer ud skal ikke beskæftige os her; de har ikke haft større betydning for vores område, måske lige bortset fra, at de fra tid til anden har givet anledning til en stærk negativ polemik.

Morris tager sit udgangspunkt i en "tegngivningsproces" som han kalder "semiose". I denne optræder der en fysisk genstand, som fungerer som "tegnbærer". Tegnet eller rettere "tegnbæreren" har i situationen relationer til en sprogbruger, "interpretanten", som forstår det som tegn, endvidere til det som betegnes, "designatum": genstande eller fænomener i sprogbrugerens omverden, og endelig til andre tegn eller "tegnbærere". Studiet af relationen mellem tegnenes indbyrdes kaldte Morris for "syntaktik", mellem tegn og det betegnede for "semantik" og mellem tegn og tegnbrugere for "pragmatik".

Tredelingen overtages som tidligere nævnt af Rudolf Carnap, Introduction to semantics, 1942, som citeres af Morris i Signs, Language and Behaviour, N.Y. 1946. Morris anfører samtidig, at hans første fremstilling har givet anledning til en del misforståelser, hvor-

for han nu er tilbageholdende med at anvende den foreslåede tredeling. Den dukker da også først op på side 217 i bogen.

Selve ordet er efter Morris' eget udsagn valgt som en indirekte reference til pragmatismen, specielt Charles Sanders Peirce, som også skitserede en generel tegnteori, som han benævnte semiotik. Ordet pragmatik er afledt af græsk pragma, det gjorde, gerning, handling, et ord der også er beslægtet med praksis.

Morris klassifikation blev mere eller mindre standardstof i lærebøger i den mere teknisk orienterede kommunikationsvidenskab. Vi finder det f.eks. i Colin Cherrys On Human Communication, Cambridge, 1957. Også i socialpsykologien dukker det op fra tid til anden. I en antologi som Alfred G. Smith (ed.) Communication and Culture, N.Y. 1966, som er repræsentativ, finder vi tre hovedafsnit benævnt Syntactics, Semantics og Pragmatics. Her går "syntactics" på kommunikationens form og organisation, "semantics" på studiet af dens indhold, og "pragmatics" på dens virkning. Et af de mest indflydelsesrige værker i denne tradition er Watzlawick, Beavin & Jackson: Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes. Lond. 1968. Denne bog udspringer af et arbejde inden for klinisk psykologi specielt med schizofrene. Disse opfattes som ofre for en syg kommunikation som regel i forholdet forældre-børn. Samtidig optages problemer som dialogformer og magt og autoritet i den sproglige kommunikation.

I den marxistiske tradition finder vi de første spor af Morris' klassifikation hos den polske filosof, Adam Schaff, i Introduktion til semantikken, Warszawa, 1960. Det sker i forbifarten, fordi Schaff er mest optaget af Morris fremstilling af begrebet betydning. Men det fremgår klart, at Schaff ser med sympati på et studium af sproget, der udgår fra den pragmatiske dimension. Han skriver i en omtale af den såkaldte "general Semantics":

"Programmet for en pragmatisk udforskning af sproget, d.v.s. en udforskning med udgangspunkt i de mennesker, der producerer de sproglige tegn, udgør deres utvivlsomt rationelle ide. Rapoport karakteriserer dette problem på følgende måde: 'grammatikken undersøger relationerne mel-

lem udsagn, semantikken undersøger relationen mellem ord og sætninger og deres referenter og bestemmer på grundlag heraf deres betydning og sandhed; "General Semantics" går aller længst, for den undersøger desuden ordenes og sætningernes indflydelse på den menneskelige adfærd."

I forbindelse med en behandling af sprogets kommunikative funktion skriver Schaff desuden:

"Nogle lægger vægt på sprogets tegnkarakter og dets arbitrære natur, andre understreger i forbindelse med tegnkarakteren sprogets ekspressive funktion, atter andre betoner dets betegnende funktion, mens der findes andre som igen baserer sig på psykologiske, intentionelle eller behaviouristiske konceptioner etc.. En udtømmende definition [af sproget] ville blive meget tung og kluntet, og nytten af den ville være tvivlsom. En definition behøver jo ikke nødvendigvis at indeholde alle problemets aspekter, men blot de aspekter der ud fra en vis, med de objektive forskningskrav forbundet synsvinkel er de vigtigste aspekter. En af disse synsvinkler - en efter min opfattelse overmåde vigtig synsvinkel - er det sociale aspekt af sproget som et instrument for menneskets indsigt i virkeligheden og for gensidig kommunikation af den information, som man har vundet gennem denne proces, og af de med informationen forbundne emotionelle, æstetiske, viljesmæssige m.v. oplevelser. Hvis vi på denne måde fastslår vores udgangspunkt og vores forskningsaspekt, så kan vi vove os ud i en almen definition af de kategorier, vi er interesserede i.

Som vi allerede har antydnet, mener vi med "sproget tout court" lydsproget. I overensstemmelse med de ovenfor opstillede postulater, definerer vi da lydsproget som et system af ordtegn, som tjener til at formulere tanker i den proces, hvor den objektive virkelighed gen-

spejles af den subjektive indsigt, samt til at kommunikere disse tanker om virkeligheden sammen med de dermed forbundne emotionelle, æstetiske, viljesmæssige m.v. oplevelser.

Denne definition lader en række forhold ude af betragtning, hvad angår de sproglige fænomener, aspekter som uden tvivl er vigtige under en anden synsvinkel. Imidlertid sætter den de momenter i forgrunden som efter min opfattelse er af særlig stor betydning for undersøgelsen af sprogets problematik.

For det første betoner den, at lydsproget er et system af ordtegn, d.v.s. af artikuleret lyd, som er underkastet de grammatiske, syntaktiske og semantiske regler for et givet sprog. Det er netop derfor den artikulerede lyd bliver til et tegn, d.v.s. den har kun betydning inden for rammen af et givet sprogligt system.

For det andet understreger den definition, vi har foreslået, sammenhængen mellem sprog og tænkning, og dermed sprogets funktion i den proces, hvor den objektive virkelighed genspejles i den subjektive indsigt i denne virkelighed, som opfattes i så vid betydning som muligt, d.v.s. også i betydningen menneskets psykiske oplevelser, som i den sidste ende lader sig reducere til en funktion af denne materielle verden. Dermed placerer sprogkonceptionen sig på materialismens grundlag og afgrænses fra alle konventionalistiske teorier, som stræber efter at forvandle de regler som styrer ordtegnene i et givet sprogsystem til autonome og arbitrære regler.

For det tredje og sidste understreger vores definition sprogets kommunikative funktion, som indebærer social formidling af såvel erkendelsesprocessens resultat som resultatet af subjektive oplevelser af emotionel natur, af viljesakter etc. "

Schaff, 1960, p. 315f.

En mere direkte betydning har Morris' klassifikation haft for DDR-filosoffen Georg Klaus, som i 1963 udgiver Semiotik und Erkenntnis-

theorie, og senere Die Macht des Wortes. Ein Erkenntnistheoretisch-pragmatisches Traktat. Berlin, 1964 og Sprache der Politik. Berlin, 1971. Disse bøger er kommet i flere oplag og har dannet det væsentligste grundlag for receptionen af ideen om pragmatik som forskningsområde i DDR.

Klaus ser betydningen af en pragmatik inden for to områder:

1) Videnskabsteori og erkendelsesteori. 2) Studiet af agitation og propaganda.

Om det første siger han i Semiotik und Erkenntnistheorie,

"Endelig må vi som det tredje plan i kritikken se på det pragmatiske plan. Her drejer det sig ikke om syntaktiske fejl henholdsvis meningsløsheder, ikke om fejlagtig ordbe-tydning o.s.v., men om et falsk forhold som menneskene i samfundet har til udsagn henholdsvis teorier. Den prag-matiske kritik vil fremdrage misbrug af ordene, verdens-fjernhed, indkapsling af konkrete samfundsmæssige behov o.s.v. i udsagn og teorier inden for et videnskabsområde. Den vil under visse omstændigheder kritisere en videnska-belig fremstilling for at give oplysninger, som med den hensigt at give et falsk indtryk af et sagforhold er revet ud af sin sammenhæng. Det er en ofte benyttet metode i den imperialistiske propaganda mod den socialistiske lejr, i radioudsendelser o.s.v. mellem frit opfundne nyheder også at bringe korte meddelelser som beretter om enkelte svagheder og mangler på dette eller hint sted i de sociali-stiske lande, og hvor disse meddelelser taget for sig selv i og for sig er helt rigtige.

Når man fortier de store fremskridt inden for et område og kun beretter om enkelte utilfredsstillende tilfælde fra samme område, så har man hverken brudt med syntaktiske eller se-mantiske principper. Man har derimod brudt med de prag-matiske principper for en fremstilling. Gennem denne form for fremstilling skal der først og fremmest fremkaldes et følelsesmæssigt indtryk, nemlig det indtryk, at de tilstande som disse nyheder refererer til generelt set er dårlige henholdsvis uholdbare. Den pragmatiske kritik sætter over-

for det syntaktiske prædikat "ukorrekt" og det semantiske prædikat "falskhed" som sit væsentligste prædikat "den demagogiske misbrug". Det pragmatiske område af kritikken er det område inden for hvilket den filosofiske kategori partiskhed hører hjemme. Det område af filosofien som især tager sig af disse problemer er den historiske materialisme.

En omhyggelig skelnen mellem syntaktiske, semantiske og pragmatiske momenter i kritikken giver også mulighed for bedre at tage hensyn til fremtrædelsesformer af dette fænomen, som man ofte ubetænksomt har skubbet til side som ikke sammenhørende. Det gælder først og fremmest det pragmatiske aspekt af kritikken. Man hører ofte talemåder som denne: "Det, det først og fremmest kommer an på, er om kritikken er sagligt rigtig, for det er uden betydning, hvilke mål kritikeren forfølger dermed."

Hvad er da "saglig kritik"? Dette slørede begreb kan vi nu få et præcisere greb om. Saglig kritik er semantisk korrekt kritik! Saglig kritik er kritik der abstraherer fra det pragmatiske aspekt. Man plejer imidlertid ofte i begrebet saglig kritik at medtage bestemmelser om, at det drejer sig om en kritik, hvor kritikeren kun efterstræber saglighed. En sådan kritik findes imidlertid ikke, fordi enhver kritiker er indlejret i de samfundsmæssige relationer, er bundet af sin uophævelige kommunikation med den samfundsmæssige bevidsthed, og hvad enten han vil det eller ej, hvad enten han ved det eller ej, så tager han del i de samfundsmæssige konflikter.

Hensyntagen til det pragmatiske aspekt af kritikken - som rent faktisk altid er til stede, men som man forbigående i forbindelse med en videnskabelig fremstilling eller undersøgelse kan abstrahere fra - muliggør også den bevidste og systematiske undersøgelse af mål, motiver o.s.v. bag en kritik. Motivet bag en semantisk rigtig kritik kan være f.eks. misundelse, had, etc. Inden for videnskabens område vil sådanne motiver også virke længe i socialismen

som arv efter den borgerlige og småborgerlige fortid. Man bekæmper dem ikke ved at se væk fra dem, ved at lægge dem til side som uvæsentlige, men man må anerkende dem som et faktum og arbejde på at overvinde dem.

En systematisk analyse, katalogisering etc. af de syntaktiske, semantiske og pragmatiske kategorier vil ikke alene oparbejde et værdifuldt hjælpemiddel for den almene sprogvidenskab og erkendelsesteorien, den vil også stille en almen kategoristruktur til rådighed for videnskabskritikken. Den dialektiske materialisme kræver alsidighed og fuldstændighed af kritikken. Denne fordring kan bl.a. kun indfries, når de tre her nævnte aspekter af kritikken medinddrages systematisk. Derfor må de føres ud af deres for tiden relativt ufærdige tilstand."

Klaus, 1965, p. 176-177.

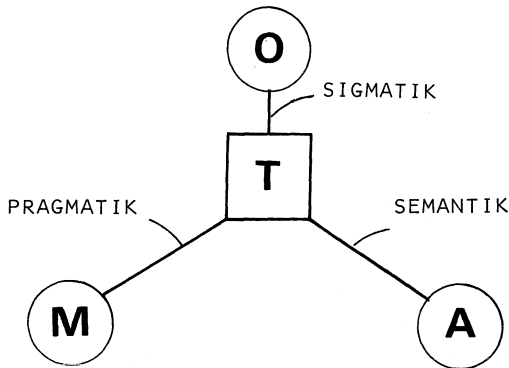
I bogen Die Macht des Wortes analyserer Klaus kategorier som "sandhed", "partiskhed", "objektivitet", "nytte", "tro", "evidens" og "sproglig norm". I Sprache der Politik drejer det sig som titlen siger, om den politiske agitation og propaganda og dens teoretiske grundlag.

Klaus kritiserer bl.a. Morris for ikke at skelne mellem to sider af betydningsproblemet: Indhold og reference. Denne mangel hænger nøje sammen med Morris' behaviouristiske psykologi, hvor han ikke accepterer bevidsthedsstilstande som videnskabeligt meningsfulde. Klaus skelner derfor mellem fire faktorer i den semiotiske analyse:

1. Objektet for den tankemæssige genspejling (O)
2. Det sproglige tegn (T)
3. Den tankemæssige afbildning (A)
4. Mennesket (M) som frembringer, benytter og forstår tegnet.

Herved får Klaus fire relationer i stedet for Morris' tre, idet han

skelner mellem sigmatik som går på relationen mellem tegn og objekt, og semantik som går på relationen mellem tegn og tankemæssig afbildning. Dette svarer nøje til den formelle logiks skelnen mellem extensional (referentiel) og intensional betydning.

Specielt om pragmatikken siger han:

"[...] Pragmatikken omfatter psykologiske og samfundsmæssige undersøgelser af sproget. Den forudsætter syntaksen. Undersøgelserne drejer sig normalt om syntaktisk meningsfulde udtryk, fordi det kun er sjældent syntaktisk meningsløse ord- eller tegnsammenstillinger har samfundsmæssig betydning. Den forudsætter også semantikken og sigmatikken, for sprogets ord, sætninger m.v. må betyde henholdsvis betegne noget. Udover betydnings- og betegningsfunktionen beskæftiger pragmatikken sig med to yderligere funktioner som har stor betydning for menneskenes indbyrdes samspil: det drejer sig om sprogets evne til ud over den givne betydning at bringe følelser til udtryk, altså sprogets symptomfunktion. For det andet drejer det sig om signalfunktionen, sprogets evne til at fremkalde bestemte reaktioner hos den, man henvender sig til.

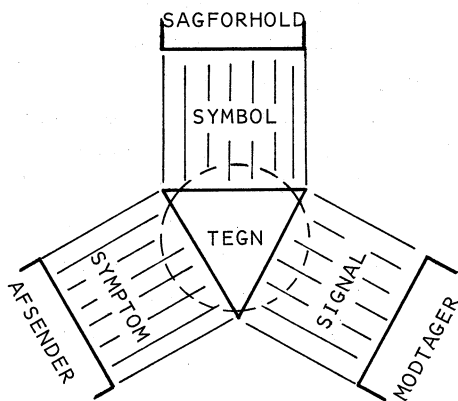
Af deldisciplinerne inden for semiotikken er pragmatik-

ken den der er mindst udarbejdet. Den kan dog, udviklet på et eksakt videnskabeligt grundlag, få stor politisk og verdensanskuelsesmæssig betydning. Et første forsøg på at gå ind på disse problemer ud fra en marxistisk synsvinkel er vores bog: "Die Macht des Wortes". Tidligere er pragmatikken næsten udelukkende blevet dyrket i forbindelse med den logiske empirisme; den tjener i høj grad den imperialistiske ideologis interesser. Vi kan f.eks. henvise til Stuart Chase's forestillinger om, at en stor del af de samfundsmæssige konflikter kun finder sted, fordi mennesker anvender ord, der angiveligt ikke betegner noget objektivt eksisterende - f.eks. "frihed", "kapital", "fascisme" - som om de sagde noget om virkeligheden, og dermed blev forledt til "falske handlinger". Udarbejdelsen af en virkeligt videnskabelig pragmatik vil kun være mulig på grundlag af en dialektisk - materialistisk genspejlingsteori og under anvendelse af den historiske materialismes teorier og resultater."

Klaus, 1963, p. 77.

6. Ekskurs om tegn- og kommunikationsmodeller.

I ovenstående citat ser vi forøvrigt også sporene af en anden modeltænkning som har spillet en stor rolle for pragmatikkens udvikling, nemlig Karl Bühlers Organon-model:

Bühler skriver i sine bemærkninger til denne model:

"Linjebundterne symboliserer det (komplekse) sprogtegnsemantiske funktioner. Det er symbol i kraft af sin til-
 ordning til genstande og sagsforhold. Symptom (tegn, in-
 dicium) i kraft af sin afhængighed af senderen, hvis inder-
 lighed det udtrykker, og signal i kraft af sin appel til til-
 høreren, hvis ydre og indre holdning det styrer som an-
 dre trafiksignaler."

Bühler, 1934, p. 28.

Modellen er senere blevet udbygget af Roman Jakobson i artiklen Linguistics and Poetics, 1960: Hans særlige ærinde her er at be-
 stemme hvad han kalder den "poetiske funktion":

"[...] Før vi diskuterer den poetiske funktion, må vi
 bestemme dens plads blandt sprogets andre funktioner.
 En skitse af alle disse funktioner kræver en kort over-
 sigt iver de faktorer, som indgår i enhver talehandling,
 i enhver sproglig kommunikationsakt. AFSENDEREN
 sender en MEDDELELSE til MODTAGEREN. For at
 være effektiv må meddelelsen forudsætte en KONTEKST,
 der refereres til (referenten i en anden, noget flertydig
 nomenklatur), som er "fattelig" (seizable) for modtageren,
 og som enten er sproglig eller kan omsættes i sproglig
 form, desuden en KODE som er helt eller delvis fælles
 for afsender eller modtager (eller udtrykt anderledes:
 "koderen" og "dekoderen" af meddelelsen) og endelig
 en KONTAKT, en fysisk kanal og psykologisk forbindel-
 se mellem afsender og modtager, der gør dem begge i
 stand til at indgå i eller forblive i kommunikation.
 Alle disse faktorer som er nødvendige for sproglig kom-
 munikation, kan skematiseres som følger:

KONTEKST
MEDDELELSE

AFSENDER MODTAGER

KONTAKT
KODE

Disse faktorer bestemmer hver sin sproglige funktion. [...].

REFERENTIEL
POETISK

EMOTIV

KONATIV

FATISK
METASPROGLIG

Hele Roman Jakobsens artikel og hans to skemaer er gode eksempler på, hvordan der i tilknytning til den strukturelle lingvistik fra tid til anden opstod ansatser, der viste ud over denne tradition, uden at disse ansatser dog blev fulgt op, fordi de ikke umiddelbart syntes at løse de problemer som forskningens hovedstrøm anså for de centrale. Der skulle en fundamental nyorientering af forskningen til før disse ansatser fører videre til nye frugtbare problemstillinger.

En umiddelbar respons kom der dog fra den etnografiske eller socialantropologiske forskning, for hvem - som tidligere nævnt - studiet af sprogbrugen og dens forhold til kultur og samfund er et påtrængende problem. Som eksempel på en sådan respons kan vi tage Dell Hymes' artikel Toward Ethnographies of Communication: The Analysis of Communicative Events. fra 1964, hvor der bl.a. skrives:

"For det, som skal opregnes og relateres til hinanden i en etnografisk analyse, kan vi benytte os af en noget udvidet version af de faktorer, som er blevet identificeret af kommunikationsteorien, og overført til sprogvidenskaben af Roman Jakobson. For at sige det kort,

har vi (1,2) de forskellige former for deltagere i kommunikative begivenheder - sendere og modtagere, talere og tiltalte, tolke og talsmænd og lignende; (3) de forskellige kanaler der er tilgængelige og den måde de anvendes på, tale, skrift, bogtryk, tromning, hornsignaler, fløjt, sang, ansigts- og kropsbevægelser som perciperes visuelt, lugt, smag og følelse; (4) de forskellige koder som deltagerne har fælles, sproglige, parasproglige, kinetiske, musikalske og andre; (5) de omgivelser (herunder også anden kommunikation) i hvilke kommunikation tillades, indgås, fremmes, nedskæres; (6) meddelelsernes form og deres genrer, der går fra sætninger der kun består af et morfem til de komplicerede mønstre i sonnetter, prædikener, gadesælgeres råb og andre organiserede rutiner og stilarter; (7) de emner (topics) og kommentarer dertil som meddelelsen kan angå; (8) begivenhederne selv, deres art og karakter som helhed - alle disse må identificeres på en adækvat etnografisk måde."

I det hele taget er der i etnografien samlet teorier, metoder og forskningsresultater som har været en væsentlig inspirationskilde for udviklingen af semiologien (= nyere fransk strukturalisme), sprogso-ciologien og pragmatikken forstået som sprogbrugsforskning.

7. Ansatser til en marxistisk pragmatik.

Efter denne korte ekskurs vender vi tilbage til den filosofiske og sprogvidenskabelige pragmatik i DDR, og de øvrige socialistiske lande. Det var karakteristisk for såvel Adam Schaff som for Georg Klaus, at de nok ønskede at plædere for en sprogvidenskab på materialistisk eller marxistisk grundlag, men at de ikke selv havde noget egentlig bidrag at give. Begge søger derimod at bearbejde nogle nyere strømninger i sprogfilosofien i de kapitalistiske lande, og at vise, hvorledes disse strømninger rummer træk, der kan frugtbar-gøres inden for rammerne af en marxistisk tradition. Det gælder de to nævnte bøger af Georg Klaus, som dog også rummer originale bidrag til erkendelsesteorien, og det gælder Schaff's tre værker: Indføring i semantikken 1960, Sprache und Erkenntnis 1964 og Essays

über die Philosophie der Sprache, 1967.

Problemerne i den konkrete udarbejdelse af en sprogvidenskabelig pragmatik på et marxistisk grundlag blev overladt til de egentlige sprogforskere. Der har siden begyndelsen af 1970'erne været ført en intensiv diskussion om dette med centrum i BRD og DDR. Diskussionen i de to Tysklænde har haft noget forskellig karakter, hvad der selvfølgelig hænger sammen med den meget forskellige position marxistiske sprogvidenskabsmænd indtager i de to samfundssystemer. I BRD er der tale om en klart oppositionel bevægelse, der dels er knyttet til universitetsmarxismen, dels til politiske strømninger specielt i forbindelse med uddannelse og pædagogik på børnehøve og skoleniveau. Den marxistiske sprogvidenskabsmand har forståeligt nok et problematisk forhold til store dele af den etablerede samfundsmæssige praksis, og har hyppigt overtaget en række reaktioner og positioner fra "ungdomsoprøret". Ethvert forsøg på at oparbejde konstruktive teorier omkring sprogets rolle i den samfundsmæssige praksis kan mistænkeliggøres eller undergraves af tvivl om, hvorvidt der er tale om at producere "våben til fjenden": den herskende klasse og dens magtapparat og ideologiske apparater. Dilemmaet forstærkes uundgåeligt af, at sprogvidenskabsmanden nødvendigvis må leve af at sælge sin arbejdskraft - sin evne til at udføre sprogvidenskabelig forskning - enten til det private erhvervsliv eller til offentlige institutioner, som er en del af den statsmonopolistiske kapitalisme.

I DDR kan den marxistiske sprogvidenskab knytte an til meget bredere praksisfelter, og kan relativt uproblematisk forstå sig som led i udviklingen af nye praksisformer som er adækvate for et teknisk og videnskabeligt avanceret socialistisk samfund. Det betyder, at det teoretiske arbejde kan optage et stort spektrum af praktiske problemer, og det medfører igen, at det bliver lettere at udarbejde en sammenhængende teori om den sproglige kommunikation og dens samfundsmæssige rolle.

Den marxistiske sprogvidenskab har naturligvis heller ikke i DDR fået en færdig form, med et afklaret teoretisk grundlag. Men den forekommer mig alligevel at være det mest frugtbare grundlag for det videre arbejde. Der er i de senere år fremkommet flere forsøg på en samlet fremstilling af grundlaget for en marxistisk sprogbrugsforskning. De to vigtigste er: W. Hartung m.fl.: Sprach-

liche Kommunikation und Gesellschaft. Reihe Sprache und Gesellschaft Bd. 1, Berlin (DDR) 1974 og W. Neumann m.fl.: Theoretische Probleme der Sprachwissenschaft 1-2. Reihe Sprache und Gesellschaft Bd. 9, Berlin (DDR). Udover disse kan nævnes: W. Schmidt (red.): Sprache und Ideologie. Beiträge zu einer marxistisk-leninistischen Sprachwirkungsforschung. Halle, 1972, E. Albrecht: Sprache und Philosophie Berlin (DDR), 1975 og W. Motsch: Zur Kritik des sprachwissenschaftlichen Strukturalismus. Reihe Sprache und Gesellschaft Bd. 3, Berlin (DDR) 1974. Diskussionen føres iøvrigt i Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Herausgeben im Auftrage des Rates für Sprachwissenschaft bei der Akademie der Wissenschaften der DDR. Berlin (DDR). Dette tidsskrift er internationalt og bringer artikler både fra de øvrige socialistiske lande og fra den vestlige verden.

Et indtryk af diskussionen kan man også få af Braunroth m.fl. 1975.

Selve betegnelsen "pragmatik" har tilsyneladende udspillet sin rolle i DDR. G.F.Meier, 1969 og W.Schmidt, 1972, foreslår samstemmende at visse dele af den såkaldte pragmatik henvises til semantikken, hvor den rettelig hører hjemme, og at resten kaldes "sprachwirksamkeitsforschung" (Meier) eller "Sprachwirkungsforschung" (Schmidt).

Det er den almindelige opfattelse blandt sprogvidenskabsmænd i DDR, at sprogforskningen, og herunder naturligvis også sprogbrugsforskningen må tage sit udgangspunkt i studiet af den sproglige kommunikation og dens rolle i samfundet. Det betyder en skarp afvisning af den strukturelle lingvistik som sprogvidenskabens basis-disciplin. Dette følger naturligt af den marxistiske samfundsopfattelse, som indebærer at alle samfundsmæssige fænomener må analyseres og forstås i deres sammenhæng med den samfundsmæssige helhed. Men det betyder ikke at man underkender den centrale rolle som den strukturelle lingvistik har spillet i sprogvidenskab i det 20. århundrede. De væsentligste resultater som er opnået må dog integreres i en mere omfattende forståelse af sproget.

Centrale problemer for den marxistiske sprogvidenskab er den nærmere bestemmelse af sprogets samfundsmæssige rolle og betingethed, og sprogets rolle i erkendelsesprocesserne og i det teoretiske

arbejde i det hele taget. Disse spørgsmål kan ikke besvares af den strukturelle lingvistik, fordi de slet ikke kan formuleres inden for dens begrebsapparat. Som vi har set ovenfor henviser den strukturelle lingvistik sådanne spørgsmål til andre fagområder som sociologi og psykologi (hvorfra de igen kan afvises ud fra en tilsvarende tankegang). Den strukturelle lingvistik tilbyder sig dernæst - nødtvungent - som "anvendt videnskab". Men de hidtidige erfaringer med denne konstruktion inden for sprogsociologi og sprogpsykologi viser at det er begrænset hvor frugtbare projekter der kan dannes på dette grundlag. Tværtimod har dette møde mellem forskellige fagområder rejst kravet om en sprogvidenskab, der kan anvendes, som har noget at sige om de problemer, der skal undersøges, både på det teoretiske og det praktiske plan, som kan bidrage til en udvikling af vores forståelse af den samfundsmæssige praksis og sprogets rolle deri. Det medfører at den marxistiske sprogvidenskabsmand må lægge hovedvægten på studiet af sprogbrugen, for overhovedet at kunne oparbejde det nødvendige teoretiske apparat.

Sprogbrugsvidenskabens i DDR tager som sagt sit udgangspunkt i en undersøgelse af den sproglige kommunikation og den samfundsmæssige funktion. I denne undersøgelse har man hentet væsentlig inspiration fra den sovjetiske psykologi, især hos Vygotskij, Rubinstein, Luria og Leontjew. I overensstemmelse med denne skole inden for psykologien anvender de den menneskelige "aktivitet" ("Tätigkeit") som centralt begreb, idet de opfatter den sproglige kommunikation som et integrerende del af den menneskelige "aktivitet". En "aktivitet" omfatter en række forskellige handlinger og operationer der retter sig imod et bestemt mål. Det menneskelige arbejde opfattes som den grundlæggende, historisk oprindelige form for "aktivitet". Andre som er forbundet hermed, men som må holdes adskilt fra arbejdet er leg og læreprocesser.

En "aktivitet" har som sagt altid målrettet karakter. Menneskene søger gennem deres aktiviteter at forfølge bestemte mål og disse mål eller resultater ligger i den menneskelige forestilling forud for aktiviteten. En "aktivitet" udgår samtidig fra et bestemt behov eller en bestemt interesse, som i den konkrete situation fortætter sig til et motiv. Motivet omsættes i en mere eller mindre konkret plan og i planlægningen udnyttes de sociale midler som tegnene er

et centralt eksempel på, f.eks. i form af sprogligt artikuleret tænkning. Her anvendes de erfaringer som bl.a. er indlejret i sprogtegnene, i kendskabet til tilsvarende situationer som har foreligget tidligere, etc., og på dette grundlag skitseres aktiviteten.

Selve aktiviteten er en bestemt organisation af enkelt-handlinger eller operationer. Operationer er rutinemæssige og kræver ikke en bevidst gennemførelse i modsætning til egentlige handlinger. Udtale af sproglyd og anvendelse af sætningskonstruktioner i et sprog vi kender godt, er eksempler på sådanne automatiserede operationer. Handlinger kan automatiseres når de optræder ofte, og dermed forvandles til operationer, og vi kan med en vis anstrengelse, under bestemte betingelser gøre os de automatiserede operationer bevidst, således at vi kan ændre dem, når de ikke længere er funktionelle.

Den sproglige kommunikation optræder altid som knyttet til bestemte aktiviteter, som sproglige handlinger og operationer der retter sig imod bestemte mål, der igen er bestemt af den samlede aktivitets mål og motiver. For at kunne forstå den sproglige kommunikation og de lovmæssigheder den er underkastet, må vi forstå aktiviteten og dens lovmæssigheder. Det betyder igen at sprogvidenskaben må studere de forskellige former for menneskelige aktiviteter i et givet samfund, på et givet historisk tidspunkt, og prøve at fremanalisere de sproglige elementers rolle heri. Og først på baggrund af sådanne analyser kan vi prøve at generalisere med henblik på en mere omfattende teori om sprogets rolle i den samfundsmæssige praksis. Begrebet om "aktiviteten" fungerer altså som formidlende led mellem de sproglige elementer, som vi kan studere bl.a. med den strukturelle lingvistik's midler, og den samfundsmæssige praksis.

Desværre tillader pladsen ikke en mere dybtgående behandling af den nyere sprogvidenskab i DDR og de forskellige ansatser til en marxistisk sprogvidenskab andre steder. Det må blive emnet for endnu en artikel.

8. Afsluttende bemærkninger.

En artikel af denne art lægger ikke op til nogen egentlig konklusion. Dens formål har først og fremmest været at demonstrere nogle tendenser i sprogvidenskabens historie i det 20. årh., og at vise hvorledes begrebet "pragmatik" har fungeret som en katalysator for gen-

opdagelsen af en række væsentlige problemstillinger som den strukturelle lingvistikks sejrstog truede med helt at fortrænge.

I ideen om den strukturelle lingvistik lå der en relativt præcis sprogopfattelse, som i sin nøjere udarbejdelse viste sig overordentlig frugtbar for studiet af sprogets formelle side, "udtrykssiden" med strukturalisternes eget ord. I ideen om pragmatikken ligger der ikke på samme måde en relativt præcis sprogopfattelse. Der er snarere tale om et begreb der kan anvendes til at dirigere sprogvidenskabens anstrengelser ind på et nyt spor, eller måske rettere et gammelt, men næsten ubenyttet spor, således at grundlaget for en revision af vores sprogopfattelse kan skabes her. Der er mange bud på, hvorledes denne nye sprogopfattelse skal se ud, nogen endegyldige resultater ser ikke ud til at foreligge endnu. Men det bør selvfølgelig ikke afskrække nogen fra at tage del i arbejdet.

LITTERATUR

1. Sprogvidenskaben før 1960.

- Bühler, Karl: Sprachtheorie. Jena, 1934 (gen.udg. Stuttgart 1965)
- Carnap, Rudolf: Introduction to Semantics. Cambridge, 1942.
- Cherry, Colin: On Human Communication. Cambridge, Mass 1957.
- Diderichsen, Paul: "Maal og Midler i Nutidens nordiske Filologi"
(1946) I: Helhed og struktur. Kbh. 1966
- Diderichsen, Paul: Sprogsyn og sproglig opdragelse. Historisk baggrund og aktuelle problemer. Udg. af Niels Rosenkjær. Kbh. 1968.
- Hjelmslev, Louis: Sproget. Kbh. 1963
- Madsen, Peter: "Indledning" I: Peter Madsen (red.): Strukturalisme. En antologi. Kbh. 1970 p. 11-20.
- Malmberg, Bertil: Språket och människan. Stckh., 1964 (da overs. ved Arne Hamburger og Jørgen Jørgensen: Sproget og mennesket. Kbh. 1964)
- Malmberg, Bertil: Nya vägar inom språkforskningen. Stckh., 1966
- Marr, N.: "Über die Entstehung der Sprache" I: Unter dem Banner des Marxismus. 1. Jg. Heft 3, jan. 1926 (Genoptrykt i Stalin: Marxismus)
- Morris, Charles: Foundations of the Theory of Signs. 1938 (gen.udg. Chicago, 1970)
- Morris, Charles: Signs. Language and Behaviour. New York, 1946
- Peirce, Charles Sanders: Philosophical Writings of Peirce. ed. by Justus Buchler. New York, 1955
- Saussure, Ferdinand de: Cours de Linguistique Generale. 1915 (gen.udg. Paris, 1972. Overs. til eng. og svensk)
- Stalin, Josef: Marxismus und Fragen der Sprachwissenschaft und
N. Marr: "Über die Entstehung der Sprache" Vorwort von Peter

Bulthaupt, München, 1972 (russ. orig. Stalin: 1950 og Marr: 1926)
 Volosinov, V.V.: Marxism and the Philosophy of Language. New York
 1973 (russ. orig. 1929)

2. Pragmatikken i de socialistiske lande, især DDR.

- Albrecht, E.: Sprache und Philosophie. Berlin (DDR), 1975
- Girke, Wolfgang & Helmuth Jachnow (red.): Sowjetische Soziolinguistik: Probleme und Genese. Kronberg, 1974
- Hartung, W. m.fl.: Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft. Reihe Sprache und Gesellschaft bd. 1. Berlin (DDR), 1974. 636 s.
- Hartung, W.: "Zum Charakter der sprachlichen Kommunikation" I: Potsdamer Forschungen, Reihe C, Heft 4. Potsdam, 1971
- Hartung, W.: "Die Wirkung der Sprache als Teil des Pragmatischen Aspekts" I: Wiss. Zeitsch. der Pädagogischen Hochschule Potsdam. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe. Bd. 13, Heft 2, 1969
- Hoffmann, Lothar: Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. Berlin (DDR), 1976. 498 s.
- Ising, Gerhard (red.): Aktuelle Probleme der sprachlichen Kommunikation. Soziolinguistische Studien zur sprachlichen Situation in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin (DDR), 1974, 433 s.
- Klaus, Georg: Semiotik und Erkenntnistheorie. Berlin (DDR), 1963
- Klaus, Georg: Die Macht des Wortes. Ein erkenntnistheoretisch-pragmatisches Traktat. Berlin (DDR), 1964
- Klaus, Georg: Sprache der Politik. Berlin (DDR), 1971
- Kurka, E.: Wirksam reden, besser überzeugen. Ein Einführung in die sozialistische Rhetorik. Berlin (DDR), 1970
- Kuschfeldt, Alexander m.fl.: Sprachkommunikation. Lehrbuch für den berufsbedingten Deutsch-unterricht in sprachintensiven Berufen. Berlin (DDR), 1972
- Leontjew, A.A.: Sprache, Sprechen, Sprachtätigkeit. Stuttgart, 1971 (russ. orig. 1969)

- Leontjew, A.A.: Psycholinguistik und Sprachunterricht. Stuttgart, 1974
(russ. orig. 1970)
- Meier, G.F.: "Einige Bemerkungen zur marxistisch-leninistischen Sprachtheorie und Kommunikationswissenschaft" I: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Bd. 23, Heft 5 1970, p. 455-460.
- Meier, G.F.: "Wirksamkeit der Sprache" I: Zeitschr. für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Bd. 22, Heft 5, 1969. p. 474-492.
- Motsch, W.: Zur Kritik der sprachwissenschaftlichen Strukturalismus. Reihe Sprache und Gesellschaft Bd. 3. Berlin (DDR), 1974
- Neumann, W. m.fl.: Theoretische Probleme der Sprachwissenschaft 1-2. Reihe Sprache und Gesellschaft Bd. 9. Berlin (DDR), 1976 777 s.
- Neumann, W.: "Die Sprachwissenschaft der DDR vor neuen Aufgaben". I: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Bd. 23, Heft 5, 1970 p. 437-411
- Probleme der Psycholinguistik. Reihe Sprache und Gesellschaft nr. 7, Berlin (DDR), 1975. 229 s. (overs. fra russ.)
- Schaff, Adam: Introduktion till semantiken. Bo Cavefors Bokförlag, 1967 (polsk orig. 1960)
- Schaff, Adam: Sprache und Erkenntnis. Wien, 1964
- Schaff, Adam: Essays über die Philosophie der Sprache. Frankfurt a.M., 1968 (polsk orig. 1967)
- Schmidt, W. (red.): Sprache und Ideologie. Beiträge zu einer marxistisch-leninistischen Sprachwirkungsforschung. Halle, 1972
- Schmidt, W.: "Das Verhältnis von Sprache und Politik als Gegenstand der marxistisch-leninistischen Sprachwirkungsforschung" I: Schmidt (red.) Sprache und Ideologie.
- Schmidt, W. & H. Harnisch: "Kategorien und Methoden einer marxistisch-leninistischen Sprachwirkungsforschung" I: Schmidt (red.): Sprache und Ideologie.

Serebrennikow, B.A.: Allgemeine Sprachwissenschaft I Existensformen, Funktionen und Geschichte der Sprache. Berlin (DDR), 1973 533 s. (russ. orig. 1970)

3. Sovjettisk psykologi.

Antonov, N.P. m.fl.: Tænkning, sprog og handling. Kbh. 1971

Hiebsch, H. (red.): Sovjetpsykologi. Kbh. 1973

Kaznelson, S.D.: Sprachtypologie und Sprachdenken. Berlin (DDR), 1974

Leontjew, A.N.: "Tätigkeit und Bewusstsein" I: Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge. Jg. 26, Heft 5. Berlin (DDR), 1973

Leontjew, N.A.: "Das Problem der Tätigkeit in der Psychologie" I: Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge. Jg. 26, Heft 4, Berlin (DDR), 1973

Leontjew, A.N.: Problemer i det psykiskes udvikling. Kbh. 1977. 711 s. (russ. orig. 1959)

Luria, A.R.: Om erkendelsesprocessens historiske udvikling. En eksperimentopsykologisk undersøgelse. Kbh. 1977, 234 s. (russ. orig. ca. 1972)

Luria, A.R.: "Sprache und Gehirn" I: Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, Jg. 27, Heft. 12, Berlin (DDR) 1974

Luria, A.R. & F.J. Judovic: Sproget og barnets udvikling. Kbh. 1971, 131 s. (russ. orig. 1958)

Petersen, Jogvan: Udvikling og personlighed. Om grundlaget for den almene sovjetiske psykologi. Kbh. 1976

Rubinstein, S.L.: Væren og bevidsthed. Kbh. 1976, 359 s. (russ. orig. 1957)

Sjølund, Arne (red.): Introduktion til marxistisk psykologi. Kbh. 1974, 417 s.

Vygotsky, L.S.: Tænkning og sprog 1-2, Kbh. 1971 og 74 (russ.orig. 1934)

4. Pragmatikken i BRD.

- Apel, Karl-Otto (red.): Sprachpragmatik und Philosophie. Beiträge von K.-O. Apel, J. Habermas, S. Kanngiesser, H. Schnelle, D. Wunderlich. Frankfurt a.M., 1976. 488 s.
- Ballmer, Thomas T. m.fl. (red.): Textlinguistik und Pragmatik. Beiträge zum Konstanzer Textlinguistik Kolloquium. Hamburg, 1974
- Bayer, Hans: Sprache als praktische Bewusstsein. Grundlegung einer dialektischen Sprachwissenschaft. Düsseldorf, 1975
- Braunroth, Seyfert, Siegel & Vahle: Ansätze und Aufgaben der linguistischen Pragmatik. Frankfurt a.M. 1975
- Breuer, Dieter: Einführung in die pragmatische Texttheorie. München, 1974
- Engel, Ulrich & Olaf Schwencke (red.): Gegenwartssprache und Gesellschaft. Beiträge zu aktuellen Fragen der Kommunikation. Düsseldorf, 1972
- Erckenbrecht, Ulrich: Marx' materialistische Sprachtheorie. Mit einer selektiven Sachregister zu Marx-Engels-Werken. Kronberg 1973
- Dieckmann, Walther: Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. Heidelberg, 1969
- Gösmann, Wilhelm: Glaubwürdigkeit im Sprachgebrauch, München, 1970
- Habermas, Jürgen: Erkenntnis und Interesse. Frankfurt a.M. 1968
- Habermas, Jürgen: "Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz" I: Jürgen Habermas und Niklas Luhmann: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie - Was leistet der Systemforschung? Frankfurt a.M. 1971 p. 101-141
- Habermas, Jürgen: "Was heisst Universalpragmatik" I: Apel (red.): Sprachpragmatik ..., 1976 p. 174-272
- Hager, Frithjof, Hartmut Haberland & Rainer Paris: Soziologie + Linguistik. Die schlechte Aufhebung sozialer Ungleichheit durch Sprache. Stuttgart, 1973. 381 s.

- Hartig, Matthias & Ursula Kurz: Sprache als soziale Kontrolle. Neue Ansätze zur Sociolinguistik. Frankfurt a.M. 1971 244 s.
- Henne, Helmut: Sprachpragmatik. Nachschrift einer Vorlesung. Tübingen, 1975
- Keseling, Gisbert m.fl.: "Semantik und Pragmatik" I: Klaus Baumgärtner & Hugo Steger (red.): Lehrgang Sprache. Einführung in die moderne Linguistik. Bearbeitete Neuausgabe der Studienbeileitbriefe zum Funkkolleg Sprache. Herausgeben vom Deutschen Institut für Fernstudien an der Universität Tübingen. Bd. II Weinheim, 1974
- Leist, Anton: Ansätze zur materialistischen Sprachtheorie. Regensburg, 1975. 419 s.
- Maas, Utz: Grundkurs Sprachwissenschaft. I. Die herrschende Lehre. München, 1973. 300 s.
- Maas, Utz: Kann man Sprache lehren? Für einen anderen Sprachunterricht. Frankfurt a.M. 1976. 423 s.
- Maas, Utz: Argumente für die Emanzipation von Sprachstudium und Sprachunterricht. Frankfurt a.M. 1974. 205 s.
- Petöfi, Janos S., Adalbert Podlech & Eike von Savigny (red.): Fachsprache - Umgangssprache. Kronberg, 1975. 442 s.
- Schlieben-Lange, Birgitte: Linguistische Pragmatik. Stuttgart, 1975
- Schmidt, S.J. (red.): Pragmatik I-II. München, 1974
- Schneider, Hans Julius: Pragmatik als Basis von Semantik und Syntax. Frankfurt a.M., 1975
- Wunderlich, Dieter (red.): Linguistische Pragmatik. Frankfurt a.M., 1972. 413 s.
- Wunderlich, Dieter: "Die Rolle der Pragmatik in der Linguistik" I: Der Deutschunterricht 22, Heft 5, 1970. s. 5-41.
- Wunderlich, Dieter & Utz Maas: Pragmatik und Sprachliches Handeln. Mit einer Kritik am Funkkolleg "Sprache". Frankfurt a.M., 1972. 323 s.

5. Nyere nordisk litteratur.

Blakar, Rolv Mikkel: Språk er makt. Oslo, 1973

Fibiger, Bo: Partipolitisk sprogbrug. En undersøgelse af valget 1971. Kbh. 1972

Hermann, Jesper m.fl. (red.): Tendenser i nordisk psyko- og socio-lingvistik. Metodeseminar Stockholm april 1976. Kbh. 1977

Johansen, Ole Ravnholt & John Mortensen: "Kritik af pragmatikken" I: Danskstudiet i samfundet. debatuge 1973. Dansk fagråd og Studienævnet for Dansk. SR Kbh.'s universitetet, Kbh. 1973 s. 62-101.

Kemp, Peter: Sprogets dimensioner. Den fænomenologiske dimension. Den pragmatiske dimension. Den hermeneutiske dimension. Kbh. 1972

Kjøller, Klaus (red.): Analyser af sprogbrug 1 - 4. Kbh. 1976
(1. Sprogbrugsbegreber. 2. Argumentation. 3. Replik-til-Replik. 4. Perspektiv)

Larsen, Peter Harms & Niels Erik Wille: "Introduktion til Pragmatik og Pragmatiks analyse" I: NyS nr. 2 Kbh. 1970

Lindhardt, Jan: Retorik. Kbh. 1975

Mortensen, Frands: 22.00 radioavis. Kommunikationskritisk analyse af 22-radioavisen. Århus, 1972

Mortensen, Frands & Jørn Møller: "Offentlighed og massekommunikation" I: Olivarius m.fl. (red.): Massekommunikation, 1976 p. 9-60

Nevald, Lars: "Status quo vadis - Kritik af pragmatikken" I: Henning Salling Olesen (red.): Humaniora - Pensioneret af kapitalen? Danske Studerendes Fællesråd, Kbh. 1972 (opr. trykt i Kontekst nr. 1, 2, 1971)

Olivarius, Peter, Ole Rasmussen & Peter Rugholm (red.): Massekommunikation. Introduktion til et undervisningsområde. Dansklærerforeningen/Det faglige udvalg for dansk. Kbh. 1976

Rasmussen, Gunnar: Sportsjournalistik. En pragmatisk og ideologikritisk undersøgelse. Århus, 1974

Rommetveit, Ragnar: Språk, tanke og kommunikation. En innføring i språkpsykologi og psykolingvistik. Oslo, 1972. 312 s.

Schiødt, Hans Jørgen: Sproget i funktion. Kbh. 1970 210 s.

Togeby, Ole: "Hvis det går galt, bliver du ikke alene! Om den pragmatiske beskrivelse af sprog handlinger" I: Kritik nr. 26, 1973 p. 47-73

Togeby, Ole: "Historisk pragmatik?" I: Danskstudiet i samfundet. Debategt 1973. Dansk fagråd og Studienævnet for dansk. SR Kbh.'s universitet. Kbh. 1973 p. 57-61

Togeby, Ole: Om sprog. En introduktionsbog. Kbh. 1977. 220 s.

6. Øvrig litteratur.

Austin, J.L.: How to do Things with Words (ed. by J.O.Urmson)
Oxford 1962

Bar-Hillel, Yehoshua (red.): Pragmatics of natural Languages.
Dordrecht, 1971. 231 s.

Bar-Hillel, Yehoshua: "Out of the Pragmatic Wastebasket" I: Linguistic Inquiry, 2, 1971 p. 401-407

Bates, Elizabeth: Language and context. The acquisition of pragmatics.
New York, 1976. 375 s.

Chomsky, Noam: American Power and the New Mandarins. Harmondsworth, 1969. (Da.overs. "Amerikas magt og de nye mandariner" 1-2. Kbh. 1970

Cicourel, Aaron V.: Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction. Harmondsworth, 1973. 191 s.

Dell Hymes, Lester: "Toward Ethnographies of Communication. The Analysis of Communicative Events" I: Pier Paolo Gigliolo (red.): Language and Social Context. Harmondsworth, 1972 p. 21-44

- Dreitzel, Hans Peter (red.): Patterns of Communicative Behaviour
Recent Sociology 2, London, 1972. 234 s.
- Haberland, Hartmut & Jacob Mey: "Editorial. Linguistics and Pragmatics" I: Journal of Pragmatics. apr. 1977
- Halliday, M.A.K.: Explorations in the Function of Language. London 1973.
- Halliday, M.A.K.: System and Function in Language. London, 1976
- Jakobson, Roman: Linguistics and Poetics" I: Sebeok (red.): Style in Language. New York & London, 1960, p. 350-377
(forkortet overs. "Lingvistik og Poetik" I: Vindrosen 14. årg. nr. 7, 1967 p. 41-52)
- Lefèbvre, H.: Sprache und Gesellschaft. Düsseldorf, 1973 (fr. orig. Le langage et la société, 1966)
- Montague, R.: "Pragmatics" & "Pragmatics and Intensional Logic"
I: Montague: Formal Philosophy. New Haven & London, 1974
p. 95-117 og 118-147
- Rossi-Landi, F.: Sprache als Arbeit und Markt. München. 1974
(overs. fra ital.)
- Searle, John: Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language.
Cambridge, 1969
- Smith, Alfred G. (red.): Communication and Culture. New York, 1966
- Stalnaker, R.C.: "Pragmatics" I: D. Davidson & G. Harman (red.):
Semantics of natural Language. Dordrecht, 1972 p. 380-397
- Watzlawick, Beavin & Jackson: Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes.
London 1968